

NÉHÁNY VONÁS
AZ ÓGÖRÖGÖK SZELLEMI ÉLETÉNEK
FEJLŐDÉSÉBŐL.

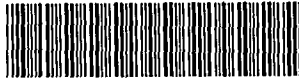

IRTA :
CSEREI JÓZSEF
K. R. FÖGYMN. TANÁR.

NAGY-KANIZSÁN
FISCHEL FÜLÖP NYOMDÁJÁBÓL
1886.

JATE Egyetemi Könyvtár

J000107200

B

23151

FÖTISZTELENDŐ ÉS JUDÓS

VÁRY GELLÉRT

URNAK,

KEGYES-TANITÓRENDI ÁLDOZÓPAPNAK, FÖGYMNASHUMI RENDES
TANÁRNAK ÉS AZ UJONCZNÖVENDEKEK MESTERÉNEK stb. stb.

TANÁRSÁGÁNAK HUSZONÖTÖDIK ÉVFORDULÓJA
ALKALMÁVAL

KITÜNŐ TISZTELETE, RAGASZKODÁSA ÉS SZERETETE JELEÜL

AJÁNlja :

HÁLÁS **M**ANITVÁNYA.

NÉHÁNY VONÁS

AZ ÓGÖRÖGÖK SZELLEMI ÉLETÉNEK

FEJLŐDÉSÉBŐL.

*Ὅτε ἡμῶν νήπιος, ἐλάλουν ὡς νήπιος,
ἐφροῦν ὡς νήπιος, ἐλογιζόμεν ὡς
νήπιος, ὅτε γέγονα ἀνήρ, κατήργηκα
τὰ τοῦ νηπίου*

Szt. Pál, Kor. I. 13, 11.

Discipulus est prioris posterior dies, mondja Publilius Syrus.¹⁾ És ha azon kérdés merülne fel, az ember gyermekkorának századai vagy mostani műveltebb korunk mutat-e lényegesebb haladást a művelődésben, minden habozás nélkül a multnak kell odaszavaznunk az elsőséget, melynek kiemelkedése az állatiasságból kétségen kívül bámulatra méltóbb haladást jelez, mint az újabb kor vívmányai, már csak azért is, mert ott a durva, emphatikus természeti erők önmagukra hagyatva működtek, itt a kereszténység s az öntudat világánál fölébredt akarat az előző századok által előkészített lépesőkön már könnyebben emelkedhetik a megismeréstől a legbonyolultabb combinatióig.

A következőkben szemlélődni fogunk az ember ős lelki-állapotáról, mely minden nemzetnél ugyanaz, továbbá egy-két

¹⁾ Sent. 122, ed. A. Spengel. Berol. 1874. 29. l.

pillantást vetünk a görög nép mythikus, majd történelmi korára, hogy egy szűk keretben lássuk magunk előtt ezen nagyjelentőségű népnek organikus fejlődését, nagyságát, míg műveltségük az alexandriai korszakban a tudomány dogmatismusában éri el természetes fejlődési fokát.

Igaz, hogy az ember mindig ugyanazon törvények szerint gondolkozik; de azt sem tagadhatjuk, miszerint ezen törvények művelt korunkban is egyik embernél inkább vannak az öntudat középpontjában mint a másiknál, a tehetségeseb-
beknél hatályosabban működnek, mint a szellemileg szegényeknél: ugy szembetűnő különbség észlelhető az ősember ismeretkörüének terjedtsége és erkölcsi tevékenysége között is, ha fejlettebb korunk művelt emberének tág ismeretével és századokon keresztül átszűrődött, tiszta erkölcsi nézeteivel hasonlítjuk egybe.

A primitív ember képzelet hiányában, — ha ugyan létezett ilyen állapot, — nem talál a természetben lelket, Istent. Legalább így képzeljük az ember kezdetleges állapotát a lélektan segítségével visszafelé következtetve. A világba lépve, a nagy mindenség őt leveri, érzi önmagával szemben a természet nyomasztó erejét, a természet előtte, mint az állatoknál, összefoly; a külvilág összezavarodik belsejével, a reál az ideállal, mint a gyermeknél, minden egynemű, nincs különemű. Önmagára hagyatva, magasabb hatalom nélkül, mely fölfelé vonzza, a primitív ember eltörpült volna.

Ezen a phasison megy keresztül lelkünk még felnőtt korunkban is, ha például valamely templomnak óriási kupolája alatt állunk; esekélységünk az emberi erőt meghaladó méretekkel szemben elveszti egy perczre öntudatát, de a következő pillanatban már fölébred esodálásából: a főséges érzete

hatja át lelkét, tudja, hogy ő az, ki ezen roppant tömegeket észszel föléri, „az eszme tülemelkedik az alakon,“ érzi, hogy hozzá hasonló volt a lény, kinck elméjében az épület-óriásnak terve megfogantott.¹⁾

Épen így a primitív ember eleinte meglhunászkozik a természet erőivel szemben, s csak ha félelméből felocsúdott, homályából kibontakozott, ha isteni kéz őt a porból fölemelte, kezdi fürkészni a dolgok okait.

A gracco-italiai nép átköltözésével Ázsiából Európa lön a történelem központja. Olyan primitív állapotot minőt előbb rajzoltunk, a görög nép történetében nem ismerünk. A görög nép előttünk mint már a műveltség bizonyos fokán álló jelenik meg először a homerosi költeményekben; mert valóban a szép korlátai közt mozgó műveltség kivántatik az önmérséklő képzelethez, mely a görög nép hitregéiben, az istenekről szóló mondákban nyilvánul.

A mondák s a történelőtti kor összes műveltsége a szentkönyvekbe van összegyűjtve. A görög hitregék nem egy külön arra rendelt szentkönyvben vannak fenntartva; a görögöknek szorosán véve nem voltak szentkönyveik mint a kínaiak-, indek-, perzsák- és zsidóknak. Homeros és Hesiodos csak rendezői, közegei a már kifejlett helyi mythosoknak, melyeket rendszeres egészbe foglalni s azokat magyarázni az utókornak lön feladata.

A görög műveltségnek, általában jelen polgárisultságunknak alapja a mythosokban rejlik, mert a nyelv után a mythosok voltak a görög nép első szellemi alkotása, tudománya. Mindazonáltal a hellenek mythosai iránt az érdeklődés nálunk

¹⁾ V. ö. Beüthy Zs. A tragikum, Budapest, 1885. 5. 13.

nincs igen fölkelte. Legfőlebb megcsodáljuk a mythologikus szobrokat, meghallgatjuk a képzeletet gyönyörködtető, páratlanul szép hitregéket, mert úgy tanítottak az iskolában, hogy a görög szobrok az összhang mintaképei, s ezt a nézetet el nem fogadni bizonyos elmaradottságot jelentene. De nálunk ritkán akad, a ki a mythosokban tovább kutatna abban az irányban, melyben a mythologiai kutatás a külföldön, főleg Németországban megindult. Pedig műveltségtörténelmi szempontból tekintve Európát először is a görög mythosok vonják magukra a tudós világ figyelmét: a görög mythosokból indult ki Európa műveltsége.

Ezen hitregék tulajdonképen a világról, istenek- és hősökről szóló mondák. A mythos tehát nem vallás, nem dogmatika, mint rendesen érteni szokták, de azzal szoros összeköttetésben van, és a mythologia is, mint tan, a vallásrégiségeknek képezi kiegészítő részét.

Mint az összehasonlító hitregetan bizonyítja, a görögök Ázsiából hozták a mythosok magvát;¹⁾ ezeknek költői ékeségei azonban csak is a kisázsiai görög partokon és az európai Görögország talajában ragyoghattak annyi különféle szinompában, hol az erdős tájak, sziklás vidékek, a végtelenség eszméjére óbresztő tenger, a déli enyhe lég, csillogó tavak, a derült csillagos égboltozat, hirtelen változó növényzet mind sajátos képzőerőt gyakoroltak a görög nép fogékony kedélyére, képzeletére; élénkíték tevékenységét, folytonos hullámban tarták kedélyét.²⁾ Ez azon kor, melyet a lélek fejlődésének első foka gyanánt jelölhetünk, midőn az ember szelene teremtő rezgésbe jő, de a természet összefüggését még

¹⁾ V. ö. G. F. Schoemann: Griech. Alterth. II. 128. l. Berl. 1873

²⁾ U. a. I. 10. l.

nem képes logikailag vizsgálni; a lét kérdésének megoldása végett a képzelethez, költészethez fordul, mely az embernél mindig korábban lebben föl, mint a szoros értelemben vett tudományok. Ez az önmagára hagyatott és semmi egyéb műveltség által nem befolyásolt szellemnek természetes fejlődése a görögöknél.

Ilyen természetes körülmények között születtek a görög mythosok, hosszú idő, sok elme működésének szellemi épülete, melyben, mint minden nép szentkönyvében, a görögök ősműveltsége van lerakva, kinyomva rajta a tudás fokozatos fejlődése. Kiolvashatjuk belőlük a nép gondolkozásmódját, világnézetét, részben történelmét, földrajzát, szóval mind azt, mit az ősidőktől fogva egy nép elméje az írás feltalálásáig létrehozott a szellem világában.¹⁾ Szinarany a szentkönyvek tartalma, melyeknek salakját az idő kiválasztja; az értékes elem, a nép jellemének kinyomata, megmarad, a nem életképes eszméket az idő elejtette, elfelejtette, mert az emberi elme írás hiányában csak azt tartja meg, a mit arra méltónak ítél.

Míg eképen a mythosok élénk tárják egyrészt a nép műveltségének lelki képét, a bennök összegyűlt aktivitási erőből következtetnünk engednek a nép jövőjére, a hatásra, melyet népe az emberiség művelődésére gyakorolni fog. Mert miként a gyermek beszédében, játékaiban értelmét, jövőjét árulja el, úgy joggal következtethetjük a görög hitregékből a népnek jövő széles ismeretkörét, tudományos és művészeti hatását. A mythosok ennél fogva a görög ember szellemi életének legelső nyilvánulásai, és helyesen mondja Boeckh, hogy a mint a művészet a kultusznak, úgy a tudomány a mythologianak evolútiója.²⁾

¹⁾ V. ö. Dr. H. Steinthal: *Mythos u. Religion*. Berl. 1870. 7. l.— ²⁾ *Encycl. u. Methodol. stb.* Herausgeg. v. Ernst Bratuscheck. Leipz. 1877. 61. l.

A mythosok kora után egy új fordulat állott be: a költészet az égből a földre származott le, a földön füzte tovább elbeszéléseit a naiv eposokban, melyeknek keletkezése a tragikusokig bezárólag a hitregetannak folytatása, az összekötő kapocs az ég és föld között, hol isteni és emberi összefoly előttünk. Az eposokban az ember még nincs teljesen megérve az elvont fogalmakra, legkevésbé az Iliasban, azért a szellemiek magyarázatában szüksége van a képletes előadásra, mint a kis gyermeknek. Csak így érthetjük meg, miért beszéltek az ókor papjai, költői és bölcsei, symbolumokban, miért öltöztették a gondolatot szemléltetés végett jelvekbe. Minden kor műveltségi állapota szerint más és más nyelven beszél: van keletnek nyelve, van a görög-római világnak, a keresztény asketizmusnak, van a jelen hirlapirói kornak, volt a görög mythológiának is.

Az eddigiekből is látható, hogy a görög nép fejletlen állapota hozta létre a mythosokat; a hellén mondák ennél fogva szükségképi, természetes fejlemény, mint a mező virága, mint a vízesepek összege, az eső. Bennök minden isten, minden hős egy-egy természeti vagy szellemi jelenség a költészet fényes leplébe burkolva, melyet csak akkor értünk meg, ha megtaláltuk a kulcsot, a mythosok sajátos nyelvét, vagyis beleéltük magunkat a nép akkori lelkiállapotába, gondolkodási módjába.

Az összehasonlító hitregetan hívei általán elfogadják azt a nézetet, hogy a görögök legalább egyideig értették mythosaik jelves beszédét, kellett tudniok vagy sejteniök mythosaik valódi jelentését, értették a képes beszédet, mely alá a mythologia rejtőzött. És mikor görög nép fejlődni, szellemileg emelkedni kezdett, vált rájuk nézve a monda igazán my-

thossá. Nekiünk a divinatio segélyével kell a rejtelmek megfejtésére törekedniünk; magunk elé kell képzelni azt az időt, mikor még ismerttel jelölte a görög nép az ismeretlent: a villámot kigyóval, a felhőt sárkány-, juh-, tehén-, vagy madárral, mikor még nem volt a görög ember mellett atya, kihez mint gyermek folyamodhatott volna kérdéseivel.

Lássuk néhány példában reális korunkból a görög nép gondolkodásmódját, emelkedését, hogy bámulni tanuljuk lelkének művészi erejét, ragyogó álmoképeit, melyek életének hajnalán születtek, abban a korban, mielőtt még értelmének napja a tudás magaslatára emelkedett volna. A fejtegetésre felvett mythosi részleteket századunk szemüvegén fogjuk szemlélni, hogy legalább némileg belepillantassunk a görögök szellemi életének evolútiójába, azután a nyelv- és irodalomtörténetből emelünk ki néhány vonást párhuzamban az államforma, bölcsészet, művészet és tudomány fejlődésével, mert épen az irodalom leghűbb tükre a szellemi élet fejlődésének.

A világszármaszás (kosmogonia) utolsó felvonásait, a tűzerő pusztításait, a koronkint megjelenő vizáradásokat szemlélni kellett már a görög népnek is főképp az aegaei tengeren. Máskép lehetetlen kimagyarázni az istenek rettenetes harezait, melyeket a mythologia élénk tár; a nagy katasztrófák benyomásait nem lehetett oly könnyen eltörölni az emlékezetből, mint a táblára írottakat, nyomokat hagytak azok, bár homályosan, a lélekben.¹⁾ Az óriási természetörök működésére vall Görögországnak soktagu alakja, csipkézett partjai, az aegaei tenger szigetei, általán az egész Középtenger keleti vidéke. Igen helyesen tapogatózik tehát a görög divináló böl-

¹⁾ Megerősít ebbeli nézetemben G. F. Schoemann. Gr. Alt. I. 2.

csészét, mikor a nagy mindenséget az ős chaosból származtatja. A világszármazástan egyik jelenlegi elmélete is analogia útján világgödöt, világfelhőt vesz fel alapul, bár Hesiodos chaosa nem jelent egyebet tátongó sötét tünél.¹⁾

Hesiodos szerint ugyanis²⁾ az ős elv a chaos, tátongó sötét tün.³⁾ A chaos szülte önmagából a földet (*Γαῖα*) és a tőle különvált, kietlen, sötét mélységet (*Τάρταρος*); a vonzódás törvényeül harmadiknak a szerelem (*Ἔρως*) jelenik meg. A chaos második szülötte az ős sötétség (*Ἔρεβος*) és ennek nőnemű alakja az éj (*Νύξ*). Most kezdődik Eros szerepe: összehozza a természetben különvált nemeket, s először is Erebos és Nyx vagyis az ősi sötétség és éj egyesüléséből a világszármazás legnagyobb csodáját a világosságot (*Αἰθήρ*) és gyöngébb változatát a nappalt (*Ἥμερόη*) kelti életre. A föld önjerejéből a magához hasonló csillagos eget (*Ὀυρανός*), az istenek lakóhelyét, a magas hegyeket (*Ὀβριόες*) és a tengert (*Πόντος*) hozza létre.

Előttünk áll a világ némán, mozdulatlanul nagyszerű körvonalaiiban. De Eros nem nyugszik, szerelemre gyulasztja az eget és a földet s kiemelkednek a titánok⁴⁾, előjőnek a kyclopok (*Βρόριτες*) a dörgő, (*Στερόπιης*) a felvillanó, (*Ἄργηης*) a fénylő) és a hekatonchirek, százkezűek (*Κόριτος Βριάριος*) a nagyerejű, (*Γύης*) óriási alakok, személyesített természetűek a legborzasztóbb nemzedék, mert szülőjökre haragudtak, e

¹⁾ *χα.χαρ, χαινω, χύσσω* --²⁾ Theog. 116 stb. ed C. H. Weise, Lips. Tauchn. 1844. — ³⁾ És nem mint Szabó István nagy hellenistánk egyik kéziratában származtatta: kaócz, kócz. — ⁴⁾ *Ὀκεανός*, a világtenger, melyből minden lett. (Hom. II. 14, 201. Ed. La Roche, Lips. Teubn. 1873.) *Κοῖος*, égő (?), *Κοῖος*, uralkodó, *Ἄπειρος*, a magasban járó. *Ἰαπετός*, *Κρόνος* a bevégző, uralkodó; *Θεῖα* a pompás, nagyszerű, Hyperion neje, *Ῥεῖα*, *Θέμις* a törvény, *Μνημοσύνη* az emlékezet, *Φοῖβη* a fénylő és *Τηθύς*.

miatt atyjok a föld mélyébe zárta őket, hogy ez szinte nyögött a teher alatt. Ezen szörnyű alakok nevei nem mások, mint a természeti tünemények legelső elnevezései; időfolytán a köznév háttérbe szorul, s kiválik a köznév alatt értett istenség alakja: a személy eltakarja a jelentést. A mythosoknak illetően a szépirodalomnak kevésbé megfelelő ékítményei a szeretlen képzelettel bíró India rokonságára vallanak.

A haladás törvénye szerint a föld nem maradhatott eredeti durva állapotában: a természet törvényei már nem működnek olyan hatálylallyal, Uranos után Kronos, a legfőbb titán, atyját megeseonkitva ül a trónra, ezt a tökély összefoglalma dönti meg, Zeus; de az átmenetek iszonyú rázkodással történnek: két pártra szakad az egész istenvilág, Kronos és Zeus pártjára az Othrys és Olympos hegyén: a személyesített természeterek világuralomért küzdenek. A titánok Kronos testvérek mellett harcolnak, közülök Zeus pártján van a magasabb világrénd: Okeanos, Hyperion, Themis és Mnemosyne, továbbá a Tartarosból kiszabadított kyklopek és hekatoncherek, azonkívül Styx.

Iszonyú harc kezdődik; Zeus rettenetes keze villámokat röpít az Othrys ellen, hogy az égő föld megreszket egész a Tartaros mélyéig, az erdők ropognak a nagy tűzben, forr a föld és a tenger vízhullámai. A százkezűek sziklahegyeket sújtanak az ellentáborra. Tíz évig tart a háború, míg végre Zeus pártja az isteni ambrosia és nektar által lelkesítve a titánokat a borzasztó világesetében legyőzi és a Tartaros mélyébe zárja.

Lehetetlen másnak gondolni a leírt jelenetet, mint meteorológikus nyilvánulásoknak, gyakori vulkanikus kitöréseknek, rázkódásoknak, melyeken a még belül izzó föld keresztül-

ment,¹⁾ míg a rendetlen korszak csendesebb erőknek kénytelen engedni. Gaia heve mindinkább csillapodik, a tűz és víz kellő egyensúlyba helyezkedve békét kötnek, a természet törvényei egészben véve zavartalanul futják meg körutjokat, új világrend kezdődik. A szörnyű harc után Zeus első neje az okosság (*Μητις*), második a törvény (*Θέμις*), mind a kettő kegyes istenség, Themis anyja a Horáknak, az évszakok rendes folyásának. Ekkor születnek a magasabb fogalmak: törvényszerűség, jog, béke, összhang: charisok, mítzsák, (Mnemosynétől), Apollo, Artemis.

Három harcot kellett Zeusnak átküzdeni, míg a világoralmat elérte, legnagyobbat a titánokkal, kevesebb dolga volt a sárkánylábú gigasokkal, Typhoeussal már épen könnyen elbánik.

A gigasok már nem is istenek, hanem, mint nevök mutatja, szörnyetegek, a föld szülöttei Uranos kihullott véréből. Harcaik még mindig a felsőbb hatalmu égiek ellen intézvék, a költemények szerint vulkanikus helyeken, hol meleg források fakadnak, hol a vidék szeszélyes alkotásu. Sőt még Laomedon idejében is Poseidon egy tengeri szörnyet küld Trója ellen, mely elül Laomedon a magasabb helyekre menekszik; vagyis az istenség tengerrel borítja el a város környékét, mert a király nem fizette meg neki a díjat Trója falainak építéséért.²⁾ Így lesz a mesévé változott történelem mythológiává azon a határvonalon, hol a való és költészet egybejárzanak; s épen azt esodálnók, ha a teremtő képzelettel megáldott kiskorú nép nem ilyen nagyszabású képekbe öltöztetné első benyomásait a világ származásáról.

¹⁾ V. ö. L. Preller: Griech. Mythol. 3. kiad. v. E. Plew. Berl. 1872. II. 37. 1. — ²⁾ Apollod. Bibl. 2, 5, 9. Rec. Imm. Bekker, L. T. 1854. Hor. C. III. 3. Ed. Bartal A. és Malmosí K. Budapest, 1880.

Néha veti fel magát egy-egy szörnyeteg, hogy megostromolja Zeus fénylakát, mint Typhon,¹⁾ nem is lehet más, mint a föld és Tartaros szülötte, mythologikus kifejezése a földben tusakodó párák feszeréjének, melyet a régiek kimagyarázni nem tudván, felsőbb hatalomnak képzeltek, mint mindent, a mi rejtett, titokzatos. Typhon utolsó visszhangja a titanomachiának, de Zeus égő villáma fején találja a nyugtalanzkodót és agyveleje szétömlik mint a forró ólom az olvasztókemenczéében. Szóról-szóra összevágának Hesiodos szavai a tűzhányó hegyek lávafolyamaival.²⁾ Erre vonatkozik Horatius egyik helye: Sed quid Typhoeus et validus Mimas — possent ruentes? és tovább: Vis consili expers mole ruit sua.³⁾

Igy alakult ki az istenek monarchiája három stádiumon keresztül,⁴⁾ míg elérte azt az alakot, mely a görögök akkori igénye szerint egy tökéletes patriarchális családnak felelt meg. Köztársasággá az Olympos épen oly kevésbé válhatott, mint-hogy a theogonia a görög nép gyermekkorában keletkezvén ezen érettebb kormányformára még képtelen vala.

Hyperion (Superiens), $\tau\eta\lambda\epsilon\phi\alpha\nu\eta\varsigma\acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho\acute{\iota}\omega\nu$,⁵⁾ fennt, a magasban járó, ősnéve egy titánnak, természetetőnek, mely az ég és föld szülötte. Hyperion első és legrégebb kifejezése az égen lebegő tüzeretőnek ($\eta\lambda\acute{\epsilon}\kappa\tau\omega\rho$), egy ismeretlen korból maradt név, midőn a nép gyermeki felfogása még csak a szembe-tűnő tárgyat látja, az elnevezésen kívül alig tud hozzákötni valamely mondat. És csakugyan a föld még ifjúkorát éli, a természet erői most bontakoznak ki, minden egyszerű, de óriási egyszersmind, ilyen Hyperion titan is. Neje Theia, a

¹⁾ Hes. Theog. 820 stb. — ²⁾ Apollod. Bibl. 1, 6, 3. — ³⁾ C. J. H. 4. V. ö. Aesch. Pr. 351—372. — ⁴⁾ Uranos, Kronos, Zeus. — ⁵⁾ C. J. H. 1122 stb. Ed. stereotypa Tauchn. L. 1876.

tündöklő, mert az őserőket rendesen különműveknek gondolta a görög felfogás, hogy alapul szolgáljanak a további fejlődésnek, melyre annyira szükség volt. Hyperion idejében az erkölcsi világrend még nincs kifejlődve; a természet tüneményei ébresztik életre, működésre a képzeletet, a vallásos érzelmek a hatalmas természet-keltette félelem miatt még nincsenek kifejlődve, mélyen a szív rejtekén szunnyadnak. Hyperionnak inkább tetszik a béke, és azért a titánok elleni harcban Zeus pártján van; de már természeténél fogva is, mint sugaraival teremtő és érlelő pozitív erő nem védelmezheti az ellenszegülő vad természeti hatalmakat, melyek Zeus, az összhang ellen pártot ütöttek.

A fáradhatatlan Helios már önálló személy, kedves szüleménye a költészetnek abban a korban, mikor a phantasia teremtő rezgésbe jő. Hélios kizárólag a nap istene, a naponkint megjelenő és alámerülő égitest, a tűz fogalmának, Hyperion, titán és Euryphaëssának gyermeke, a korántamadó rózsaujjú hajnal (*Ἥλιος*) és a széphaju hold (*Σελήνη*) testvére. Tüzes ménjei által vont kocsin halad Helios és fénylő szemekkel tekint le aranyisakja alul a földre.¹⁾ Helios épen fénye által kegyes, jötevő istenség, Gaeával együtt a legrégebb istenek között fordul elő. Helios szemléleténél tapasztaljuk azt a széptani igazságot, hogy a „személyesítés az első trópus, az emberi lélek teremtő munkájának legősibb formája. Az eszmélni és képzelődni kezdő lélek megszemélyesít mindent, a mi csak körülveszi, még pedig gyakran, nem csupán egy vonással, hanem a vonásoknak egész szövedékéből álló képben.“²⁾

A nép azonban, mely a perzsáknak (Ormuzd) rokona,

¹⁾ Hymn. Hom. XXXI. Ed. A. Baumeister, L. T. 1874. — ²⁾ Beöthy Zs. A trag. 259, 260. l. V. ö. Barthélemy: Voyage du jeune Anach. Paris, 1873. I, 72. l.

testvére, mely hivatva volt a tudományok csarnokába lépni, nem maradhatott sokáig a puszta, égő tüzgömb esodálásánál, sokkal fönségesebb jelentése lőn a tűz fogalmának, s ezzel a benne személyesített istenségnek. Helios, mint a világosság ura, sugaraival behatol a föld minden zugába, megjelenésekor fut a sötétség, mert Helios ellensége mindannak, mi át nem látható: Helios mindent lát és mindent hall.¹⁾ Így származott olyan korban, midőn a nép az összerüből az elvont fogalmak körébe kezdett átlépni, egy új istenség, a görög szellemi élet haladásának rendkívül fényes pontja: Apollo, a szellemi nap. Apollo alakja mellett Helios elveszti önállóságát, átmegy Apollo alakjába, sőt ettől fogva a napnak négyfogatu szekerét is Apollo hajtja az ég ivén; megjelenése korszakot alkotó a görögök szellemi fejlődésének történetében „egy újabb napja a teremtésnek.“

Apollo Heliossal nincs szoros vérokonságban, és a rokonság a két fogalom között mégis elvitázhatatlan Euripides korában.²⁾ Apollo harmadik lépesője az értelem fejlődésének. Hyperion csak az érzékekre hat, Helios a képzelmet lebbenti fel, Apollo az értelem napja. A lykiai Apollo-tisztelet³⁾ terjedésekor szakít a görög nép előbbi műveletlen nyersségével,⁴⁾ kedélye hajlékonyabb, ének és lant szelidítik érzelmeit; ellenmond a lelki sötétségnek, a vad erőszaknak: az Erinyszek rémhatalma megtörik, egy új korszak veszi kezdetét, Apollóval a magasabb összhang van megállapítva, születéskor fakad ki a babér, a győzelem jelvénye, Delos szigetén.

1) Hom. Od. 12, 323. Ed. I. La Roche, L. T. 1867. — 2) Dr. Fr. Lübker: Die Sophokl. Theol. u. Ethik, Kiel, 1851, 38. l. — 3) Hom. II. 4, 101: λυκίη γερήεις. De λυκίη γερήεις inkább a világosság fogalmával függ össze. V. ö. L. Preller: Griech. Myth. I. Berlin, 1872. 202. l. — 4) V. ö. Curtius E. A gör. tört. Budapest, 1875. I. 69. l.

Hogy Apollo nem a kezdetleges, hanem eszményi műveltség elején áll, Musagetes melléknevén kívül egy Hephaestusra írt hymnusból sejtjük, mely szerint Hephaestus és Athene szállanak le az emberhez, ki még állatok módjára barlangokban lakik. Ezen előkészített alapon épített tovább Apollo.¹⁾ Ő mindenütt a rossznak pusztítója²⁾, mint a keresztény Mihály angyal; születése után az isteni ambrosia és nektar azonnal erőteljes ifjúvá neveli. harczol Pythóval és megöli: vagyis a nap sugara kiszárítja a mocsarat, mert mint napistennek nyila van, mely nem egyéb, mint a napnak égető, sokszor mindent leperzselő sugara.³⁾ Apollo okozója a nap heve által létrejött dügvésznek is a Trója alatti görögök táborában, az ő nyilai (a napsugarak) teritenek le állatot, embert,⁴⁾ ölik meg, vagyis olvasztják el Niobének, a hónak, gyermekeit.

Utazása, mint a róla nevezett hymnuszban elő van adva, a műveltség fokozatos terjedése. Az emberek már fölülemelkedtek az állatiasságon, de még tehetetlenek, nem ismerik bajaik gyógyszerét,⁵⁾ kultusza imádói elméjéből űzi tova a szellemi sötétséget. Apollo fölséges égi jelenség, fény sugározza körül isteni fejét, aranyos lanton vágyteli dalt zeng, tegeze zárva van. Ahol megjelenik, az emberek társadalomba lépnek; a városok falakkal vétetnek körül, utak, készülnek, melyek a törzseket közelebb hozzák egymáshoz. A háború kegyetlenségeinek gátlása végett a törzsek amphiktionokba lépnek egymással. Még a történeti időben is a törvényhozó Solon neve elválaszthatatlan az Apollo-kultusztól. A kisázsiai, vagy épen őshazájokból hozott istenség, — mint némelyek

1) Hymn. Hom. XX. — 2) ἀπολλύω, ἀπόλλυμι. Aesch. Ag. 1080. stb. — 3) I. Preller: Gr. Myth. I. 194. l. — 4) Hom. Il. 1. 48. stb. — 5) Hymn. Hom. in Ap. Pyth. 11—15.

akarják, — a jogvédelem istene, már természeténél fogva hitva van védnöke lenni a birodalmaknak, a legmagasztosabb isteni alak, semmi ellenszegülést nem mutat Zeus akarata ellen, még Homeros sem talál rajta élezelnívalót. Főnséges gondolkozása által kitűnik az istenek sorában, mint a nemes Hektor az emberek között, tiszteletére templomok emeltetnek, honnan a pythói isten hangoztatja a jövőnek titokteljes szöveget.¹⁾ Apollóban éri el a görög polytheismus legmagasabb eszményítését.

Az elősorolt változásokat nem eszközölhette más istenség, mint a világosság, a nap istene. S hogy Apollo eleinte nem volt egyéb, mint napisten, tehát physikai jelenség, mutatja az összekötő kapocs Helios és Apollo között, a Phoibos, fénylő, *ἔλαττῆ βόλος* messzelövő, messzesugárzó elnevezés, vagyis az anyagi világosság általa megy át a szellemire. A törvény világosság, mondja az irás²⁾, hasonlóképen a görög felfogás is a rendet, haladást, tudományt magasnak, világosnak tudta csak képzelni, innen van, miért ment át a physikai jelenség erkölcsi fogalom jelölésére s miért tartotta meg Apollo, a szellemi élet napja, Hyperion és Helios tulajdonságait.

Ezek a fejlődési pontok az általános természeti erőből a nap mint égitest fogalmán keresztül a szellemi életbe, vagyis Hyperiontól Apollóig, megfelelőleg a különböző műveltségi fokozatoknak. Csak a jól megértett mythosi nyelven lehet kimagyarázni a görögök régi műveltségét és a műveltség terjedésének menetét olyan korban, melyről a történclem nem bír tudomással.

Ilyen természetes módon, önállóan fejlődött önmagából a görög szellem, mint a mező virága; mert az a világosság.

¹⁾ V. ö. Curtius E. A gör. tört. I. 172. 1. — ²⁾ Prov. 6. 23.

mely keletről és Egyiptusból hatol Görögország földjére, újabb időben a tudomány világánál halvány derengéssé gyöngül. Sem kelet és Egyiptus története, sem az ezen helyeken fennmaradt emlékek nem vallanak arra, mintha a két világ-rész e tekintetben Hellasra atyai hatalmat gyakorolt volna. Mindazonáltal végkép elvitatni nem lehet Egyiptus és kelet befolyását Görögországra.¹⁾ De a mit átvettek is tőlök, arra nemzeti jellemök bélyegét önálló tudattal nyomták reá. Csak egy példát hozok fel ennek bebizonyítására. Kétségtelen, hogy Thales és Pythagoras voltak az egyiptusi mértannak közvetítői a görögökhöz; Anaksagoras a babyloni számismeretet hozta át: de az ion görögök idealistikus irányú szelleme, a dórok spiritualismusa volt az a felsőbb erő, mely ezen ismereteket elméleti tételekbe, a tudomány formájába öntötte. Épen ez bizonyítja leghathatósabbán a görög szellem önállóságát, teremő erejét, természetes fejlődését, midőn anyagi világnézetéből átmegy a szellemibe, összerüből az elvontba. Ennek bebizonyítására hosszúra lehetne nyujtani a példák sorát, álljon itt még ezen néhány vonás.

Athene, a női alakot öltött ész, okosság nem is származhatott volna illőbben mint Zeus szent fejéből teljesen fölszerelve fegyvereivel, jelentve a talpraesett ötletet. Jelvénye az olajfa; szerepköre az eposokban igen terjedt. A hol higadtságra, belátásra van szükség, ha a tévedőknek helyes utbaigazítást, a kétkedőknek jó tanácsot kell adni, mindenütt Athene jelenik meg. Kegyenczei, az értelmes emberek, a jogért harezra szálló vitézeket segíti, őrszelleme, pártfogója a jó indulatnak, megjelenése kitartást, lelkesedést önt a csüggedőbe. E mellett tisztaéletű, semmiféle alacsony kalandokban

¹⁾ V. ö. Dr. R. Nicolai: Gr. Lit. I. 38 stb. I. Magdebg. 1873.

részt nem vesz, fölötte és Hestia meg Artemis fölött Aphroditének nincs hatalma.¹⁾ Székhelye Athén, a műveltség, tudomány központja.

Ime, a milyen a nép, olyan istene. A mint a görögök s nevezetesen az athéniak lelkületén keresztültörte magát a jobb rész, s inkább a békés, munkálás és tudományok felé hajlanak mint a vérontás és csaták után, mind jobban háttérbe szorul Athene harezias jellemé is, melylyel pedig eleinte nem kevésbé volt felruházva, mint a tudományok és művészetek ismeretével és terjesztésével.²⁾ Athenének Poseidon szigonya mellé ültetett dárdájából ered meg az áldásthozó olajfa.³⁾

Eszerint Athene életében két, illetőleg három korszak létezik: ősz alakja a derült, fényes ég; a trójai háborúban még a jog alapján álló harezias istennője (Pallas, $\pi \acute{\alpha} \lambda \lambda \omega$ forgatok pl. dárdát⁴⁾), ellentétben a vad, tomboló Aressel; a műveltség haladtával, a hetedik és hatodik században Kr. e. harezias természete mindinkább elenyészik és mint a bölcsesség istennője lép előtérbe: szemében a tiszta értelem ragyogó fényével ($\gamma \lambda \alpha \nu \kappa \omega \pi \iota \epsilon$). Ekkor fegyvere többé nem érezből készült, hanem a tudomány igazságaival vérteti fel magát, a béke olajfájának terjesztője; bár nem vitatjuk, hogy kettős tulajdonsága, mint hadistennő és a tudományok nemtője ugyanazon időben egymás mellett is tényleg meg ne fért volna, mint a trójai háborúban.

Achilles heve által feltüzelve, már kardot akar rántani Agamemnon ellen, midőn a ragyogószemű Athene ragadja

¹⁾ Hymn. Hom. IV., 7. — ²⁾ Gorgone saeva. Verg. Aen. II. 616. Ed. O. Ribbeck. L. T. 1878. — ³⁾ V. ö. Curtius E. A gör. tört. II. 7. l. 111. 410. l. — ⁴⁾ V. ö. M. Müller: Einleit. in die vergl. Religionsw. Strassbg. 1876. 59. l.

meg hátulról szőke hajánál fogva. Mostani beszéd szerint: Achilles sértett büszkeségében, midőn a felháborodott indulatok elhomályosítják a nyugodt értelem tiszta tükrét, tud magán uralkodni. Bármennyire sértette is a heves Agamemnon éles szava, leküzdöi mégis felzaklatott haragját, nem tudja kezét fölemelni a király fölkent személye ellen, kit közakarrattal választott a nép. Achilles higgadt önuralma által fiatal kora daczára is a lelki nagyság eszményképe.

A mint az epikus kor után a bölcsészet tért nyer, s az emberi szellem a természet vizsgálatától elfordulva önlelkére irányozza sugarait, időhaladtával a mythologia nyelve is mindinkább összelapul. Mostani észjárásunk Görögországban már a Kr. előtti hatodik században kezdett kifejlődni; a mythos nyelve költészeti művekbe szorul, melyet a Sokrates korabeli felvilágosodott sophista gyönyörrel olvas, de el nem hisz, s mert elfeledte valódi jelentését, meg sem ért.

A felhozott esetek mind azt bizonyítják, hogy a görög nép észvilágának fejlődése természetes. Legszükségesebb fogalmai először a szép alakjában jelennek meg, csak miután az elvont fogalmak kézzelfogható személyesítésébe beleunt s ifjává, férfivá növe fel lelke erősebb táplálékot igényelt, ment által az eszmei, bölcselmi világ körébe.

Ezen vázlatból is látható, hogy a gondolat könnyebben születik meg, mint az alak, a kellő tudományos kifejezés. És mivel az ember szellemi ereje előbb nyilatkozik a költészet, mint a tudomány nyelvén, nagyon is természetesnek tűnik fel, ha a görög mythosi és eposi kor képtelen levén a tudomány, bölcsészet nyelvére, még az észnek leghidegebb gondolatait is a költészet csillogó mezébe öltözteti, de az is igaz, mit Steinthal a nyelvpsychologus mond, hogy az ember

soha sem néz csupán szemével, hanem mindig belső, alakító tehetségével.¹⁾ A külső és lelki szem együtt munkálnak emelkedésünkön.

A milyen természetes menet, fejlődés tapasztalható a görögök mythológiájában, ugyanazon észjárás nyilvánul a gondolatnak hangos kifejezésében, a beszédben is. Helyesen mondják, hogy a nyelv a görögöknek első művészi alkotása, csendes belső működése a szellemnek. Nyelvök a történetelőtti időben keletkezvén, ezen keresztül betekintést enged olyan időkbe, melyekről a történelem mit sem tud. Az újabb nyelvtudományi irány segítségével tudjuk meg, hogy a legelvontabb görög szók hajdan mind összetűek voltak, összetű fogalmat jelentő gyökkel bírnak, később lettek elvontakká: az egyik az etymologikus jelentés, a másik a történeti, mint Lemnep mondja: *Notiones verborum propriae sunt corporae sive ad res pertinentes, quae sensus nostros externos feriunt.*²⁾ A műveltség terjedésével lépést tart a nyelvben az elvont nevek szaporodása és a cselekvést kifejező fordulatokban való gazdagodás. *Ζεός* (gen. *Διός*) isten elnevezés a div (fényleni) óind gyökkel rokon, és Jupiter ma már a világosság, az ég atyja és nem a Ciceróféle *iuvens pater*.³⁾ A lélek (*ψυχή*) eredeti jelentése: gőz; spiritus, a latinban szintén eleinte fuvalmat, szelet jelentett, (*animus*, *ἀνεμοσ*).⁴⁾ *Κριός* (ítélek, bírálók) a *κρί* gyökből nőtt ki, mely hajdan anyagi szétválasztást jelentett, mint a belőle származott latin *cribrum* (rosta) bizonyítja. *Ὀρέγομαι* kiterjedek, később törekszem,

¹⁾ *Mythos u. Religion*, 13. lap. — ²⁾ *G. Curtius: Grundzüge d. Griech. Etymol.* 4. kiad. L. T. 1873. 11. I. — ³⁾ Aristotelesnél *δίξαιος* ebből *δίχα*, *μασσοίος* ebből *χαιείος*. Ilyen szörny etymológiáknak kutatója Lersch. — ⁴⁾ V. ö. Müller M. *Ujabb felolv. ford. dr. Simonyi Zs. Budapest, 1876* 372. 386. I.

vágyódom. Ὑπολαμβάνω a λαβή (fogni) jelentésből indulva ki, átmegy a szellemi megfogásra: megérteni, (comprendre; comprehendo, comprehendo) felfogni. Ἐπιτετραχέειν reáfordítani, később ráhagyni, neki adni át, megengedni. Ἡετιρώω áthatolok; tapasztalok; ἐπίσταμαι gyöke στα, eredetileg: melléállani és így közelebbi érintkezésbe jövén a tárggyal: tudni.¹⁾ Az etymologikus jelentés bizonyos tekintetben ηύσει, míg a másik, az időfolytán kifejtett jelentés θέσει útján származott. Csak is ezen jelenségek figyelembe vételével épülhet fel a nyelvtannak alakulóban levő része a semasiologia, jelentéstan.²⁾

Igy nőtt a nyelvtan, vagyis az anyagi elemek lassan elvontakká, alakiakká gyöngültek, finomultak.³⁾ A mit most képzőnek, ragnak mondunk, az angol Horne Tooke szerint hajdan jelentéssel bíró szó volt,⁴⁾ mely az indogerman, semi és turáni nyelvesaládokban a tövel összetéve annak jelentését módosította és viszonyba hozta a mondat többi egyedeivel. Sőt idővel, mint a ruha, a divatnak hódolva, a rag addig változtatta alakját, mignem egy tudós társaság örök időkre állandósította ezen önállóságukat veszített egykor jelentős, most már viszonyzókká kisebbedett szórészececskéket, melyeknek kiejtésénél az eredeti jelentésre többé már nem gondolunk.⁵⁾

Az irodalomtörténet, mint mondtuk, a nemzet szellemi fejlődésének leghivebb tükre; úgy nőtt és gyarapszik, mint a növény, a nemzet szelleméből, lelki hangulatából, physikai körülményeiből; s napjainkban már azon a magaslaton áll,

¹⁾ Ném. verstehen, ang. understand. — ²⁾ V. ö. G. Curtius: Grundzüge d. Griech. Etym. s. b. Al. Vaníček: Etymol. Wörterbuch. 2. kiad. L. T. 1881. Simonyi Zs. A jelentéstan alapvonalai. Budapest, 1881. — ³⁾ Müller M. Felolv. a nyelvtud. Budapest, 1875. 74. l — ⁴⁾ V. ö. Müller M. Felolv. a nyelvtud. 236. l. — ⁵⁾ U. ott 388 l.

hogy a nép vagy emberiség eszményi történetévé emelkedett, és joggal. Nem is említve a művészetet, melyben például Görögország utolérhetetlen a törekvő nemzetek előtt, az irodalomban, mint a szellem nyilvánulásának legegyszerűbb organumában rajzolódik le időről időre a nemzeti gondolkodás, azon álláspont, melyet az illető író vagy nép a műveltség útján elfoglalt. Ezen szempontból ítélhetjük meg, hogy a keletiek irodalma többnyire a korlátlan képzelem szüleménye, szagatott, mint a vihar álta! üzött felhő : míg a természetesség összhang, a szép először a görög irodalomban és művészetben lép fel Európa délkeleti félszigetén egészséges egyszertiségében, mint az eredetiség és tökély mintaképe, s örök időkre irányadója marad a lélek ebbeli működésének. Dacozol az idővel és divattal, éghajlat és kormányformák alatta állanak, az ellenséges nézetek hullámai el nem mossák : örök, mozdíthatatlan mint az Olympos hótakart bérezei; hozzá mint a meg nem öregedő szépnek tiszta forrásához fognak járni, mint jártak eddig is, az egyes nemzetek, hogy magából az üdítő kútból merítve ébreszszék fel irodalmok lankadt izmait újabb tevékenységre.

De a görög irodalom is csak fokonkint emelkedett arra az eszményi magas álláspontra, honnan mint tanító vezetheti az ifjabb nemzeteket ; és épen ezen hosszú egymásután, csendes, lassú munkálás bizonyítja természetes fejlődését ugy a költészet, tudomány- és művészetben, mint kormányforma tekintetében is, midőn azokban a szellemi felsőbbség olyan magas fokára emelkedett, hová csak politikailag érett, kifelé független, belül szabad nép juthat el.

Azon kérdésre, meddig terjed az ógörög műveltség kifejlődése, minden habozás nélkül a Kr. előtti 300-dik évet vagyis N. Sándorig bezárólag tartó időszakot jelölhetjük meg.

Ha a rómaiak a Ludi Saeculares tapasztalt észszel pillantva bele az életbe, százévi időközben rendelték el megtartatni, és alig volt halandó, a ki egynél több ilyen ünnepet ért volna meg, mert ezen időközben egy új nemzedék sarjadzott fel, hogy elfoglalja ősei székét: úgy egy nemzet életében ezer év épen elég arra, hogy szellemi tehetségeit kifejtsse, felszínre hozza mind azon kincseket, melyeket a természet keblében rejtett el, hogy gondolatai és érzései más alakot öltsenek fel. Azért itt csak a Bergk szerint classicus, productiv időszakot vesszük vizsgálódásunk tárgyává. Ugy az alexandrinismus, mint a római korszak, mely után 529-ben Justinian császár, a pogány iskolákat bezáratja, és a martyrok vérével megszentelt kereszténység uralkodói trónjára lép, de még a byzantinismus sajátos műveltsége is csak átmenetet képeznek egy újabb műveltségi áramlatba, melyet a nyugati Európa által befolyásolt újjörög kornak nevezünk.

Ha azon tényezők felett szemlélődünk, melyek a görög nemzetet minden vezető és előminta nélkül teremtő nemzetté minősítették, mely az alak és tárgy közötti teljes összhangzatot ismerte, akkor első sorban a velök született természetes hajlamot, észtehetséget kell emlitenünk, s azt a páratlan teljes egyéni szabadságot, függetlenséget, minőt még nem élvezett soha egy állam polgára sem. Az állam Görögországban, kivéve Spartát, nincs az ember felett mint Rómában, hanem a polgár van az államban, az államforma az emberért létezik és nem megfordítva. Politikailag ugyan egységes egészet soha sem képezett Görögország, hogy azután súlyával annál nyomasztóbban nehezedjék a lelkekre, de épen ezen számosabb központból kiinduló szellemi surlódás, vetélkedés, mely Olympia térein küzdött a halhatatlanság koszorújáért, vált hasz-

nára Görögországnak. A nyolczadik és hetedik században túlnépesedett városoknak szerencsés gondolata volt az a „politikai gyógyszer“, melyet gyarmatosításnak nevez a történelem. Kétszeres hasznára vált az anyaországnak ezen a jósdák által is javasolt érvágás: mert míg az elégtelen és a nép alsóbb rétegeihez tartozó kóros elemektől a város megszabadult, annál könnyebben lélegzett, midőn az ezeknek fékentartására fordított, de kárbavesztett erőt saját szellemi tehetségének kifejtésére használhatta fel. Egy másik megbecsülhetetlen haszna a gyarmatosításnak, hogy ezen új központok, mint az anyavárosnak tanítványai, a legtávolabbi vidékek vad népei között új tűzhelyet alapítottak, hogy ezek a görög műveltség sugarainál melengethessék merev tagjaikat.

Görögország talajának tenyésző ereje távol volt a dúsan fizető India termékenységétől, de távol egyszersmind a nyomasztó szegénységtől is, s ezen körülmény megóvta őket attól a példátlan mértékletlenség- és pusztító fényűzéstől, mely a perzsákat, rómaiakat sirba vitte, s mely a szellemet képtelenné szokta tenni az emelkedésre: viszont másrészt távol tartván magát a hódításoktól, anyagi kincsek helyett annál szorgalmasabban gyarapította szellemi tőkéjét. Ezen előnyökhöz járult az eléggé egyenletes légmérséklet,¹⁾ mely a lelket ruganyossá tette a munkára, a festőileg szép vidékek szemlélete, mely a kedélyt emeli, finomítja és a szép természet-éberesztette költői benyomásokat biztosítja a lélekben. Ide tartozott a nemzeti bliszke önérzet s a tudat, hogy nyelvök, miként gyarmataik az egész ismert világon el voltak terjedve,

¹⁾ Bár H. Kiepert szerint magában Peloponnesusban egyszerre három évszak tapasztalható: havas tél Arkadia déli részén, a legszebb tavasz az Eurotas völgyében és a gabonaérés kezdete a messeni lapos tengepartokon. (Lehrb. d. Alt. Geogr. Berlin, 1878, 237, 238. 1.)

minden más nemzetbelit szellemileg alárendeltjöknek tekintetek (*β ἄ ρ β α ρ ο ς*): végre a gymnasiumokban edzett arányos testalkat, mely már születésük óta szabályos, szép formákhoz szoktatta a szemet, annyira nevelte őket, hogy ezen érzék alakító tehetségeket bennök öröklés útján ugyszólván állandósította.¹⁾

A továbbiakban nincs egyéb czélunk, mint a Homeros idejében még gyermek görög népet szellemileg férfivá nevelni sőt az öregkor hanyatló lejtőjéig elkísérni.

Míg Egyptus a természet hatalma alatt áll, a zsidókat Jehova kormányozza, addig Görögországon a törvény uralkodik. Bebizonyított tény, hogy a görög félsziget apró államait az Olymposztól Taenarumig, Ithakától Rhodusig a nemesség befolyása mellett királyok igazgatták. Ezen patriarcháknak atyáskodó vezetése teljesen kielégítette a gyermeknép kívánalmait, épen mint szellemi igényeiket énekeseknek (*ἀ ο ι δ ο ι*) a szerény kithara mellett előadott elbeszélő költeményei az ünnepek alkalmával. Így élt a görög nép a természet ülén a maga egyszerűségében, elérhetetlen kívánságok nem háborították fel lelkének nyugalmas csöndjét, életök eposaik nyugodt méltóságához hasonlóan folyt le. Az istenekre zengett epikus nyugodtságú hymnusok s a közélet legkiválóbb eseményei alkalmával énekelt dalok (nász, halotti, szüret stb.) de főleg a mult idők hősei és ezek eszményített cselekedeteinek elbeszélése képezte egyedüli szellemi táplálékukat az ember gyermekkorának megfelelőleg.

Bár az Odyssea az Iliashoz viszonyítva fejlettebb világnézetet tár elénk, a görög szellem öntudatra ébredésének el-

¹⁾ V. ö. G Bernhardy: Grundr. d. Griech. Lit. I. Einl. Halle 1865.

ső tüneménye mégis Hesiodos. A homérosi költeményekkel ellentétben Hesiodos azon papi tudomány képviselője, melynek központja Delphi vala. A költeményeiben rajzolt élet egy újabb fejlődési fokot jelez, eddig ismeretlen oldalról mutatja be az európai görög nép irányát, midőn egy könyvbe gyűjti össze legelső szellemi termékeit: a világszármazásról s az istenekről szóló mondákat, leírja az istenállamot (*Θεογονία*) és okoskodik a hozzánk legközelebb eső foglalkozások javításán, a polgári államnak erkölesi czéljait, egyes tagjainak kötelességeit adja elő *Εργα καὶ Ἡμέραι* művében, különösen annak páratlanul szép, humánus bevezetésében.

A mint a görög nép a mondakörök tárgyát kimerítette s bele is ünt részben a régi idők egyhangú magasztalásába, a társadalmi élet fejlődésével s a nép látkörének tágultával izgatottság hatotta át a kisázsiai Jóniát, mely tudvalevőleg legkorábban emelkedett fel anyagi és szellemi tekintetben a görög államok között, Jónia volt az úttörő a szellem világában élén Milétussal. De a rohamos átalakulás, kényelemre szolgáló iparczikkék és a rendetlen vágy az élvezetek után hamar tönkretették a tapasztalatlan kisázsiai Jónokat. Jónia egy hamar bevégzett egész, pedig más körülmények között Miletus lett volna hivatta arra, hogy Athén helyett Görögországnak központja legyen.¹⁾

A kisázsiai anyaországhoz hasonló újítás vágya szállotta meg a szigeteket és az európai görög félsziget lakóit is. A királyság sokhelyütt túrlhetetlen tyrannismusba²⁾ ment át, mely ellen a nemesek támadtak fel és olygarchiát, arisztokracziát

¹⁾ Primosque Jonas unguenti coronarumque in conoivio dandarum et secundae mensae ponendae consuetudinem haud parva luxuriae irritamenta repperisse. (Val. Max. II. 6. 1. Ed. C. Halm. L. T. 1865.) — ²⁾ Phryg vagy lyd szó, dór nyelven: *ζόρος* v. *ζοίραρος*.

létesítettek, vagy a népben volt annyi erkölcsi hatalom, hogy törhetetlen ereje tudatában hívatta érezte magát az önkormányzatra. Még a monarchikus Spartában is a hatalom súlypontja a királyok kezéből az ephorokra, a nemesség és a királyi hatalom ellensúlyozóira megy át, hogy se a névleg fennmaradt királyság tyrannismussá, se a nép túlkapása demokracziává ne fajuljon.

Ilyen változás csak ott létesülhetett, hol egyrészt a nemesség dologtalansága, visszaélései és pazarlása következtében elgyöngült, s a tisztességes munka és takarékoság árán meggazdagodott köznép legalább timokratikus vagy plutokratikus kormányformát teremthetett, mely többé nem a születést, hanem mint Solon alkotmányában látjuk, a vagyont tette a kormányzásban való több-kevesebb részvétel alapjánál. Solon minden időknék írta törvényeit. Utazásai és a különböző államformák tanulmányozása folytán olyan művet alkotott, mely míg egyrészt a legemberiebb és leghathatósabban előmozdítja a polgárok boldogulását, erkölcsi függetlenségét, lelki tehetségeinek szabad kifejtését: úgy példát adott egyzersmind az utókornak, milyen alapokon nyugodhatik az országok kormánya, hogy az se önmagának terhére ne legyen és módot is szolgáltatson alattvalóinak, hogyan kell a szellemi és pénzhatalom segélyével a polgárok személyes szabadságát biztosítani, jólétét előmozdítani.

Lassan és sok viszontagságon keresztül jutottak az új államformák észlajokhoz. Sok helyütt a király visszanyerte előbbi hatalmát, másutt a népuralom még nyomasztóbb teherként nehezült a városokra, mint az előbbi tyranuis. Egészben véve ezen változások következtében olyan surlódás keletkezett az apró államok között és azok körén belül, mely jóté-

kony hatással volt úgy a költőre, szabadságot adván neki eddig rejtett gondolatainak, érzelmeinek nyilvánítására, mint magára az újabb államforma fejlődésére is, midőn a költő a hatásosabb fuvola hangjai mellett a szabadságról énekelve erőt és kitartást öntött a nép tömegébe, hogy annak vágyait megszilárdítsa, nemesebb czélok elérésére ösztönözze.¹⁾ Ma már kétségtelen, hogy a tulajdonképi lyra szoros összeköttetésben van a politikai élet hanyatlásával, a kormányformák változásával, és viszont ezen átmeneti kor zavarai alatt a zaklatott szív mélyéről felvert világfájdalom volt leghathatósabb tényezője a lyrai hangulat, a lyrai dalok kifejlődésének.

A lélek ébredésének ezen második fokán lelkesült próféták támadnak a nép között, kik titokban érlelt eszméikkel végre a nép elé mernek állani és megerősítik benne a szabadság eszméjét. Ilyen Thaletas, ilyen Epimenides, a hét görög böles stb.²⁾ A törvény előtti egyenlőséggel a tisztségekre való képesség és a szólásszabadság volt egybekötve az agorán, ugyanezen szabadság tükröződött vissza az irodalomban is.

A hexameter műforma volt; határozottan állíthatjuk, hogy a hatméretű vers a papok, jósok és nem a nép találmánya: a népnek rhythmusai rövidebbek, azért a hexameter nem is lehetett a köznapi élet organuma. Most a hősi versnek egyhangúsága hosszú uralkodása után megtörik, divatba jön a szentimentális hangulatú elegia. Archilochos lángesze új utat tör a metrikában és költészetben, az ő és a későbbi Hipponax föllépésével az iambusokban irt maró gúny terjed el, mely bíráló bonczkése alá veszi az egész társadalmat. Ezen túl minden a nyilvánosság elé tartozik, az ügyek többé nem

¹⁾ V. ö. Müller K. O. és Donaldson J. V. után Récsi Emil: A régi gör. irod. tört. Budapest, 1861. I. 122. l. — ²⁾ G. A. Schoemann: Gr. Alterth. I. 1871. 175. l. stb.

a királyi palota zárt ajtai mögött intéztetnek, hanem a népgyűléseknek sokszor zajos tömegében szavazás útján döntetnek el: a fejedelmi várak szerény énekesei az államoknak eszmékben gazdag tanácsadóivá emelkednek fel. Kallinus, Tyrtacus és Solon harcra tüzelnek, amorgosi Simonides egyes osztályok ellen kel ki verseiben, Mimnermos a szerelem hurját rezditi meg lantján, Phokylides, Theognis és Xenophanes egy bölesnek ajkaival tanítanak. Tényeiből érezzük, hogy a görög nép ifjukorát éli, hogy megszületett a reflexio, az individualismus költészete, a lyra. Még a merev dórok is komoly kardalokban zengik vallásos hymnusaikat.¹⁾ Az aeoloknál faji jellegüknek megfelelően Alcaeus hányatott életéből kifolyólag a szívnek minden érzelmét hullámozásba hozza, s míg Sappho és köre, az első irodalmi kör, szerelmi bánatában nyögdel, addig az iónszármazású Anakreon örök derűjében a bort és szerelmet zengi. Keosi Simonides, de mindenek felett Pindaros személyében a lyra, mely már a templomokban általános jelleget kezdett öltetni, az „egyetemesség álláspontjára emelkedik,“ minden görögnek szól, hogy bennök az egységes nemzeti öntudatot, az öszszetartozás érzelmét ápolja a perzsaháborúk idején. Pindarosban az ifjúi hév, lelkesedés eléri azt a fokot, melynél főlebb a lyrai hangulat nem emelkedhetik a görögöknél: az istenített férfiúi tükélyt, az euan driát diosítói Olympia berkeiben.²⁾ Az irodalom virágzása korában divott dithyrambok a peloponnésusi korszak izgult kedélyhangulatának hű kifejezői.

¹⁾ Torpandros, a melos megalapítója, a zene tökéletesítője, héthúrú hangszerén az érzelmeknek legfinomabb árnyalatait tudja festeni. Ilyenek Thaletas, Tyrtacus, Alkman, Stesichorus, a „karmester“, eredetileg Tisias. — ²⁾ *Μῦσος ὁ χοροδότης τῶν ἀεθλων, Ὁ ἐλλυμπία.* Pind. Ol. *η'* str. *α'*. Kiadta Héman Ottó. I. L. T. 1876.

A lyrával egyidejűleg jelentkezik a léleknek egy másik vonása, a böleselkedés, és ezzel lépést tart a matematikai és természettudományok fejlődése. Itt a jelesebb bölesek az ion Thales¹⁾, gondolataival a végtelenbe merült Anaksimander és Anaksimenes. Mintha egy lépéssel hátramaradott volna a bölesészet; tárgya a külvilág lényege az előbbi háromnál és annak oka Heraklitus-, Empedokles-, Anaksagoras- és Demokritusnál abban az időben, mikor a költészet terén már a második fokra emelkedett Görögország a haladás útján. Ezen látszólagos elmaradásnak oka nem lehet más, mint az emberi léleknek abbéli tulajdonsága, mely szerint az előbb nyilatkozik a képzelet, költészet alakjában, mint a komoly gondolkodás és az élet tapasztalataiban: a böleselkedés a szellem férfikorának tevékenysége. A legelső böleselkedésnek tárgya Hesiodos nyomán indulva nem is lehetett egyéb mint a külvilág: a lélektannal kezdeni valóságos merénylet, ugrás, természetellenes fejlődés lett volna a lélek történetében.

Idáig emelkedett a görög szellem, midőn kelet felől egy ellenséges áramlat, a perzsák akarták szolgaságba igázni a lelkeket és lerontani a már-már tető alá kerülő falakat, hogy Görögország álljon meg a műveltségnek fele útján s megszokva a keleti kényelmet és a földi isten, a perzsa király és szatrapái előtt való meghunyászkodó térdhajtásokat, lelki ereje meglazuljon, oda süllyedjen vissza, hol Ázsia népei sülödtek, a tudatlanságba, s ne fejezhesse be azt a szellemi munkát, melyet a gondviselés bizott rája az emberiség nagy családjában: hogy Európa s ezzel együtt az egész világ műveltségének előharczosa legyen.

¹⁾ Ő volt, ki a 609. évi sept. 30-ára bekövetkező napfogyatkozást tudományával előre megmondotta.

A perzsaháborúk idején épen fegyverfogható aczél-íj-júvá nőtt fel Görögország. Soha a görög szellem erősebb, tette kézsőbb nem volt, soha Görögország a dicsőségnek magasabb fokán nem állott, mint a perzsaháborúk fényes korszakában s az utána következő néhány évtizedben, mely aligha fog többé ismétlődni a világtörténelemben. Épen ez az erőnyilatkozat bizonyítja, hogy Görögország a perzsaháborúkat közvetlenül megelőző századokban, melyekről oly lézagos tudósítások maradtak ránk, tétlenül nem tespedett, hanem lassan bár, de annál biztosabban gyűjtötte azt az anyagi és szellemi erőt, mely épen elégséges vala az elpuhult, fegyelmetlen perzsatömegnek eltiprására. Olyan időben történt ez, mikor még maga a Delphii jósda is, Hellas közös tizhelye,¹⁾ melynek tehát kötelessége lett volna böles, buzdító tanácsaival az erkölcsi erőt táplálni, elcsüggedett és a perzsák ropant tömegét látva inkább elrémiteni igyekezett Görögországot merész vállalatától.²⁾ Szerencse, hogy a Delphiből Athénbe siető követek visszatartattak és kedvezőbb jóslat eszközöltetett ki Athén számára.

Az athéniek nem hátráltak; az isthmusi gyűlésen is minden vezéreszme Athénből indult ki. Görögországnak tényekben nyilvánuló osztatlan elismerése bizonyítja, hogy a perzsák elleni védcsatákban Athént illeti a dicsőség oroszlánrésze abban az időben, mikor a többi arisztokratikus államok a vallási központokkal (Delphi, Miletus, Ephesus) és ezek papjaival egyetemben épen nem mutattak nagy kedvet a demokrata Athénnel a monarchikus perzsák ellen egyesülni. Marathon térei, hol Athén majdnem egyedül állott szemben az

¹⁾ *Κείνῃ ἐστία τῆς Ἑλλάδος.* Ael. Var. Hist. IV. 6. Ed. stereot. L. Tauchn. 1829. — ²⁾ V. ö. Herod. VII. 140. Ed. H. R. Dietsch. L. T. 1875. II. köt.

óriási ellenmel, a salamisi vizek és Plataea tanúskodnak róla, hogy Athén nem csüggedett el, nem csak ellenségét verte vissza, de hamvaiból kétszer támasztotta új életre Athént, ezzel Görögországot, azt szebbé, ezt hatalmasabbá tette, mint volt azelőtt. Így őrizte meg számunkra Athén azt a szellemi kincsét, melynek alapján a jelenkor műveltsége fölépülhetett, így lett a város maga Görögországnak védoszlopa, mint őt Pindaros nevezte.¹⁾ Ezt az eszmét fejezte ki a marathoni zsákmányból emelt Athéne Promachos szobra is az akropolis tetefjén. Így ébredett egész Görögország saját erejének tudatára a perzsaháborúk alatt, így haladott Athén kijelölt útján a nagyhatalom felé, és Görögországnak további története, sorsa majdnem kizárólag Athénhez van fűzve, hol a dórok torna-gyakorlatai és az ionok tudományos iránya összhangzatosan egyesültek. Nem csak Attikának kedvező természeti fokvésc és talajminősége, hanem az őskorban, főleg pedig a dórvándorlás alkalmával Peloponnesusból ide szorult fejedelmi családok epigonjai Athénben később olyan szellemi mozgalmat idéztek elő az irodalom terén s tették Athént az egész ismert világ tanítójává, mint a Rómában asylumot kereső gyülevész, de testileg ép, erős földönfutók azt a harc és hódítás népévé. A fűnebbi körülmény, párosulva Solon páratlan törvényhozásával volt két leghatalmasabb emeltyűje Athén nagyságának. De a mily mérvben fejlődött benne a demokraczia, éppen olyan fokban növekedett Athén iránt az arisztokratikus államok gyűlölete, melyek létezési jogukat látták veszé-

¹⁾ Ὡς τὰ λιπαρὰ καὶ ἰστέφανοι καὶ ἀοιδμοί,
Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλεινὰ Ἀθῆναι δαιμόνιον πολίτευμα. —
Ὅθι παῖδες Ἀθαναίων ἐβάλοντο φανερὴν κρητῖδ' ἐλευθερίας.

(199. l. Fr. IV. Dithyr. 4. 5. V. 5. Luc. Samos. Encom. Demosth. 498. Ed. C. Jakobitz L. T. 1871. v. III.)

lyezettetve szemben az elbarapózó szabad gondolkodás romboló irányával.

A perzsa háborúk után tényleg vagy hallgatagon elismerték Athén elsőségét Görögország összes államai, melyek eleinte hadihajók- és katonákban rótták le neki tartozó hálájokat, minek következtében Athén szövetséges társainak védője, utóbb ura lett. Elismerte Athén fölényét esküdt ellensége, Sparta is, midőn dicsősége után sóvárogva a peloponnésusi háborúban meg akarta őt fosztani hangadó szerepétől.

Az egész Görögországot egyesíteni akaró Periklessel szokták jelölni Athén fénykorát, és nem ok nélkül. Az emberi szellem hathatósabb tevékenységben soha sem volt, mint Perikles idejében; ekkor fejlett ki teljesen az ionok államformája, a demokraczia. Ázsiának egy birodalma sem mondhatta el magáról, hogy polgárai vannak, kiknek értéke nem a születésben, hanem gazdagsága mellett főképp személyes derékségében, erényeiben keresendő,¹⁾ kik egyéni szabadságuk teljes birtokában hazájokat a műveltség olyan magas fokára emelték, mely előtt tisztelettel hajol meg az utókor. A Pisis traditák által előkészített uton haladva Athén, Perikles minden nagy elmét annak körébe vont, a tudomány és művészet székhelyévé tette a görög szabadság előharczosát. De ez a fény Perikles korában már rothasztó hőfokkal birt, meglágyította a kedélyeket: izmai tompulni kezdenek, olyan mint az érni, erjedni induló gyümölcs, mert elérte a fejlődés, a férfikor azon fokát, melynél fölebb alig emelkedhetett. Az a tömörked perzsa arany és ezüst, melyet Görögország a plataeai győzelem után szétlőrdött, volt a romlásnak elhintett magva;

¹⁾ V. ö. Thucid. II. 37. Ed. Godofr. Boehme. L. T. 1876.

és Pausanias spartai király és fővezérnek életmódja tipikus kinyomata a görög polgárok egy nagy részének, kiket a gazdagodás utáni lelketlen vágy és a perzsák befolyása jellem-
ben, erkölcsökben megrontott.

Athén városa Perikles alatt teljes fényében pompázik, emelték diszét a panathénák kápráztató látványosságai. A nagyhatalmú államférfi a szövetséges pénztárból, mely 461 táján hozatott Delosból Athénbe, mint a pénzügyek független kezelője, mesés kincseket költ az akropolis, a város diszítésére¹⁾ és színházi élvezetekre. Perikles, Kimon pártjának ellene, volt az élvezetek időszakának megteremtője Athénben. Így lett Athén a neleida Perikles alatt Görögország politikai közép-pontja, Jonia felszabadítója, de egyszersmind az erkölcsök megrontója, mint egy századdal előbb a Pisistratidák alatt az ébredő irodalom és műveltség első pártfogója.

Athén hatalmának sokat ártott az agyonbeszélő sophistika. A régi mythosokon alapuló vallás és a bennük gyökerező erkölcs a sophisták rontó tanai következtében legalább is közönyössé válik. A sophisták kitartó törekvés és alapos ismeretek hiányában szókkal játszanak, vásárt üznek az emberi szellem termékével. A sophisma a szó hatalmával a rosszat is jónak, a jót is rossznak tudja feltüntetni,²⁾ vágyat ébreszt a meggazdagodás- és uralomvágyra. „Főképp a sophistika műveltsége szabadította fel a pusztítva romboló erőket béklőikből. Főoldotta a kötelékeket, a melyek által egy egészé fűzte össze a polgárokat; az ifjúságot dőllyfős elbizakodottságra tanította, hogy semmibe véve a hagyományt, pusztán a maga feje után induljon, hogy vesse meg az ősök eré-

¹⁾ Plut. Perikl. 158. 159. Ed. C. Sintenis L. T. 1884. v. I. —

²⁾ τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιῶν, mint a mivel Sokratést vádolták. (Plat. Apol. II. B. Ed. Dr. Chr. Cron. L. T. 1878. I.)

nyet; a tornahelyektől, a hol azelőtt közös fegyelemben erős és virágzó nemzedékek növekedtek fel, elszoktatta; elpusztította a hitet az istenek iránt, a törvények tiszteletét, a házához és családjához való ragaszkodást, a jogtalanságtól és hitetlenségtől való undorodást.¹⁾ A sophistika szerint általános érvényű, tárgyilagos igazság nem létezik, Protagoras mondásaként: a dolgok mértéke az ember.²⁾ Minden út, minden eszköz jogosult, mely célhoz vezet. Az asyllumok sérthetlensége már Perikles idejében kétséssé válik. A polgárok között partharezok dúlnak, a lanyhábbaknál a haza fogalmának helyét kosmopolitismus foglalja el, önérdek a vezér. Perikles előtt a polgár még ingyen szolgálta hazáját, a haza közügy volt, most hivatalos teendőiket már a megélhetés végett is a szövetséges pénztár obulusaival fizettetik meg. Az areopag szállka volt a semmi korlátozást nem tűrő párt szemében. Ephialtes, a periklesi elvek vezére, törvényjavaslatával már 460-ban megnyirbálta e legfőbb censori hivatalt, Athén erkölcsi védbástyáját, az areopag tekintélyét minek következtében a szabadosságra, törő Athén vakmerőségében sem a politikai, sem az erkölcsi téren gátat nem találván, rohant az ochlokracia felé; semmiféle intézkedésével, mely az areopagiták működését helyettesítette volna, nem volt képes feltartóztatni az erkölcsi élet aláhanyatlását.

Ilyen állapotban találta Görögországot a peloponnesusi háború, az emberies érzelmek elvadulása. Az athéni demokracziának sok bünc volt, tudta ezt Sparta és megjelent, hogy mint boszúálló a többi görögök nevében elégtételt vegyen Attikán a szabadságon ejtett sérelmekért.

¹⁾ Curtius E. A gör. tört. IV. 579. l. — ²⁾ *ἡ ἀλήθεια ἕκαστος ἐπινοεῖ*. Plat. Theaet. 152. A. Krat. 385. E. Ed. M. Wohlrab. L. T. 1883.

Athénben a tengeri kereskedés fejlesztette a demokracziát, s mint minden népuralomnak, úgy az athéninek is árnyoldala, hogy nem azokat állította kormánya élére, kik az államot leghelyesebben, leglelküismeretesebben tudták volna igazgatni, hanem a kik leginkább tudtak hizelegni a nép elfajult szenvedélyeinek:¹⁾ Eukrates, Kleon, Hyperbolos, később Kleophon, Archedamos stb.

Az areopag hatalmának meggyöngítése után a zabolátlan nép sem illett bele többé a klisthenesi demokracziába. Athén, Poseidon és Athene városa, hajókon kereskedő, iparúzó város lévén, már Perikles korában nagy volt az idegenek száma Görögország legvendégszeretőbb városában. Ezen új elemnek érdekei megoszolván, az általános gyűléseken nem tudták többé azt az egységes erőt kifejteni, a nép zöme, a főséges nép, mint a tenger hulláma, minden szél által mozgásba volt hozható: másrészt tömegökkel elnyomták a közzőra irányuló legőszintébb törekvést. Ekkor emelkedtek fel az említett demagogok s több rossz akarattal, mint tudatlansággal eszközül használták fel az ingatag nép szánandó helyzetét személyes érdekeik, becsvágyuk kielégítésére. A gymnastikai (űri) képzésben nem részesült, hadvezérlethez nem értő népvezetők egymással versenyeztek a nép elrontásában, egyik a másikat szorította ki a nép kegyéből ámitó ígéreteivel.²⁾ Ha nem helyeseljük is, legalább okadatolva látjuk, ha ilyenek után a jobbérzelműek, műveltebbek a közügyektől elvonultak és a nép ámitó vezéreinek volt zsákmányul odadobva.

¹⁾ V. ö. Herod. IX. 16. — ²⁾ Kleon három obulusra emelte a bírák fizetését, (18 kr.) sőt öt obulust helyezett kilátásba. A népek kenyereit és gabonát olcsó áron, később, főleg az ünnepek alkalmával, ingyen osztogattak. Már Perikles alatt zsoldot húz a katona (4 obulus = 24 kr. P. Thewrewk E. szerint: Róm. és gör. pénzzszámítás, Pest, 1863.)

Igy fajult el az athéni demokraczia féktelen ochlokracziáiv á bemocskolva azt az eszményi magasságú államformát, melyet Solon tisztán, szeplőtlenül tett le népe kezébe legszentebb örökségül, de mely minden kormányforma között a legnehezebb, mert a szenvedélyek fékentarását követeli a polgároktól, és erre Athén ezen szenvedélyizgatta korban többé már képes nem vala. Ha semmi egyéb bizonyítékunk nem maradt volna az athéni demokraczia elfajulásáról, az egyetlen platói „Állam” bizonyítja legszembetűnőbben a kifejlett viszonyok tarthatatlanságát, leghitelesebb bebizonyítványa a megromlott népuralom lelkiismeretlenségének.

A szicíliai siralmas fordulat után, mely fölött maga a komoly Thukidides is könyeket hullat, Athénben a szerenese, fegyverek dicsősége, alkotmány, törvények, erkölcs ingadoztak, mint Alkibiades jelleme, míg végre sikerült Spartának harminczévi erőlködés után ezéjját elérni, midőn Lysander Athén falainak romjain győzelmesen vonult be a szent városba 404-ben. De viszont a perzsa háborúk óta fényesebb jelét nem adta Athén lelki erejének, mint a későbbi dekeliai háborúban, midőn a perzsákon kívül Sparta és Szicília ellen is kellett küzdenie.

A leveretést követő negyedik században támadtak ugyan még jeles fiai, kik legalább egyidőre visszatudták varázsolni régi tekintélyét,¹⁾ de egészben véve a lassú halál előjelei mutatkoznak az állam testén. Mint Athene jelleme, úgy változott meg Athén természete is: a harcziás, politikai központból a tudományok békés városa fejlődött ki Aristoteles korában, Plato utódai alatt. Szövetségesei már a peloponnesusi háború ideje alatt egymás után szakadoznak el

¹⁾ V. ö. Curtius. E. A gör. tört. IV. 85 s. köv. — ²⁾ Thrasibulus Konon, Timotheus, a hadrendszer újítója: Iphikrates és Chabrias.

tőle, mert nem húztak annyi hasznot az egyesülésből, mint a mennyibe nekik került. Fiaik Alkibiades példája után indulva jobban szeretnek ünnepi lakomákon dőzsölni és, mitől már Pisistratus óvta alattvalóit, az agorán vitatkozva tölteni el idejüket. A polgárok minden áron kivonják magukat a hadi szolgálat alul; egy katonai osztály képződik Athénben: gyűlevész földönfutók, könnyelmű kalandorok, pénzzel fizetett rabszolgák, kik előtt bizonyára nem a haza jóléte és dicsősége, hanem a haszon lebegett. A vidéki nép már Perikles óta tömegesen tódult a fővárosba, hol több élvezet és kényelmesebb megélhetési mód kínálkozott számukra, de felszaporodott egyszersmind a nyugtalanok száma is, kiket a legesekélyebb szikra is lánggra lobbantott. Athén szerepét az eddig igénytelen Thebae vette át 379—362-ig. Thebae lett a népszabadság előharczosa a zsarnok Sparta ellen olyan öröknevelő herosok élén, milyen volt Pelopidas, Miltiades szellemének örököse, és Epaminondas, kiből Thebae Periklest látta feltámadni, kiből egy Plato szelleme szerinti böles kormányzó találkozott a honát szerető, érte élni és meghalni tudó hőssel, ki minden alacsony önzésen felülemelkedve először is nem Thebae, hanem Hellas dicsőségét tartotta szemel előtt, a hellen kultúrát emelte és terjesztette szülővárosának felvirágoztatásával. Emlékük koszorúra érdemes; és a csodálás annál nagyobb Epaminondas iránt, mert rövid idő alatt emelte fel az elmaradott Thebae fényét, holott Perikles számára Athén lassan és hosszú időn keresztül érlelődött.¹⁾

Az az önzetlen, páratlan küzdelem, melyet később Demosthenes, a legnagyobb hazafi, az állam szabadságának lánglelkű ügyvéde, ennek megőrzésében kifejt, haláltusa volt esu-

¹⁾ V. ö. Curt. E. A gör. tört. V. 462. stb. I.

pán. Demosthenes még egyszer egy szent szövetségbe akarta egyesíteni Hellas népeit, de sikertelenül; őt magát is a zarnoki vad erőszak halálba kergeti a kalauriai Poseidon templomában 322-ben.¹⁾ Az agg Isokrates, Athén dicsőségének paraenetikusa, az ó-Athén erkölcsi jellemének rajzolója és letéteményese, (Demonikos, Nikokles) már előbb, a chaeroneai leveretés hírére 386-ban, mert sirba hanyatlott Görögország szabadsága, éhhalállal vet véget életének.²⁾ Görögország elgyöngült, megöregedett; fegyvelemmel, gondozással volt csak életben tartható, s ez a gondviselő II. Fülöp, utána pedig N. Sándor vala.

Ha természetes rendet akartunk volna követni, nem a külső credményt, a belső okokat, a görög szellem további fejlődését és hanyatlását kell vala előbb érintenünk, mert a politikai élet emelkedése vagy hanyatlása az irodalomban nyilvánuló erő működése vagy pangásával szoros kapcsolatban van, viszont azonban a politikailag elnyomott népek irodalma is békóba van verve.

Pindaros után a görög szellemnek egy fokkal lehetett még emelkedni a költészet terén, hogy elérje az emberileg elérhetőt: a ditthyrambon keresztül a drámáig, az ion epos és a dór karkölészet összefoglalatáig. A dráma az epos és melosnak, vagyis a megelőző költeményfajoknak összege, a férfikor, az öntudat, a tény költészete. Előbb nem is fejlődhetett ki, mint a férfias cselekedetek legfényesebb korszakában, a perzsaháborúk alatt. Hogy a görög dráma virágzása épen arra a századra esik, mikor a perzsák elleni védesatákban és a peloponnesusi háborúban legtöbb erőt fejt ki Görögország,

¹⁾ Paus. Descr. Gr. Att. S. c. Ed. J. H. Chr. Schubart. I. T. 1870. I. k. — ²⁾ Paus. Descr. Gr. Att. 18. c.

arra a századra, hol a szabadság és szolgaság, az olygar-
chia és demokraczia küzdenek egymással, az nem a véletlen
játéka, hanem mint ok és okozat természetes összefüggésben
van a görög szellem fejlődésével.

Aeschylus Perzsái a görögök honszeretetének apotheo-
sisa, Eumenidái az ég és föld közötti béke, nagyszerű gyó-
nása a felzaklatott lelkiismeretnek, kiengesztelődés a felsőbb
hatalmakkal. Aeschylus egészen koráié, a perzsaháborúk herosa,
ahoz az iskolához tartozik, melynek homlokára fényes betűk-
kel van írva a perzsák elleni védcsaták dicsősége; drámái-
ból korának vallásos és hazafiúi érzelme, olyan ideális emel-
kedettség és fűnség szól hozzánk, mely többé aligha fog is-
méltódni a világirodalomban. Aeschylus még a régi, ingatlan,
sophismák által nem érintett buzgó hit alapján áll. Maga is
tényleg vesz részt hazája védelmében, és kardja nem keve-
sebb babért aratott számára, mint magasztos, erkölcsösen ko-
moly tartalmú drámáinak sikere.

Sophokles, Periklesnek kortársa, örökszép Antigonéjában
a szerelmet lépteti merész újítással a szinpadra.¹⁾ Ebben és
két Oedipusában arra a magaslatra vezette korát, honnan az
ókor szelleme főlebb emelkedni a költészet terén képes nem
vala. Mint az emberi lélek nagy ismerője, teljesen birtokában
van a szellem minden titkainak: erkölcsi tekintetben legmé-
lyebbre hat az emberszív rejtekén.

Euripides, Polykrates, és Pisistratus után az első könyv-
tár birtokosa,²⁾ a sophisták iskolájában nevededett. Az ókor
költői között az öt utánzó Menanderrel³⁾ és a római L. Ann.

¹⁾ Aeschylusnak érdemül írják fel, hogy a szerelmet nem léptette
a szinpadra (Aristoph. Ranae 1043. stb. Ed. Th. Bergk, L. T. 1882.) —
²⁾ Athen. Deipnos. I. sect. 4. Ed. stereot. L. Holtze 1868. V. ö. Gell. N.
Att. VI. 17. Lugd. Batav. Hieron. de Vogel, 1644. — ³⁾ M. Rapp: Gesch.
d. Griech. Schauspiels. Tübing. 1862. 294. stb. I.

Senecával legközelebb áll a romantika legnagyobb mesteréhez, Shaksperhez, emberiebb, realisabb, mint két előbbi társa, de kora hagyományaival ő sem szakíthatott teljesen. Euripides tragédiái már tárgyuknál fogva sem lehetnek az embernek az egyetemes ellen intézett, egészen magára hagyott küzdelme. Mindazonáltal érezzük drámáiban, hogy az égi kört elhagyta, a főisteneket lehozta a földre és embereket alakított belőlük, kiknek ezélja a megindítás, azért nevezi őt Aristoteles *τρογγυλοτρόπος*-nak.¹⁾ Ez által a tragédiát a színműhöz hozta közelebb. Bukott fejedelmek rongyaival, mankóra támaszkodó koldusok sirásával igyekezett kierőszakolni a nézőközönség szánalmát.²⁾ Aeschylus és Sophokleshez viszonyítva a köznapi élet emberének erőtlén hangján szólal meg drámáiban. Ino a fordulópont, mely bizonyítja, hogy Euripidest a korszellem rohanó áramlata magával ragadta; egész az érzékenységgig vallásos kedélye nem tudott föltülemelkedni a sophisma agyonbeszélő tanain, két kornak a mesgyéjén áll, kételkedik, melyikhez hajoljon, az erőtlén ingadozás fő jellemvonása műveinek.

Mindazon előnyök dacára, melyekkel Euripides az ókor színpadát az újhoz hidalja, a sötét háttérben még mindig ott emelkedik a végzet az ő nyomasztó szükségszerűségével, mely bénítólag hat a hős jellemére,³⁾ s az égieknek épen a fordulóponton történő beavatkozása (deus ex machina⁴⁾ érezteti a szereplők jelleméből folyó megoldás elégtelenségét: az egyetemes erős, a személy gyöngé, betsöleg nem szabad. Jellemei, mint általában az ókori tragikusoknál, nem teljesek, a romantikához viszonyítva nem oly sokáguak. Euripidesnél

¹⁾ Ars poet. 13. Recens. Guil. Christ. L. T. 1878. — ²⁾ Így gúnyolja őt Aristoph. Acharn. 411. Ed. Th. Bergk L. T. 1884. — ³⁾ Iph. T. 476—478. Rec. 1295 stb. A. Nauck. L. T. 1881. 1876. — ⁴⁾ Hipp. Iph. T. stb. egészben kilencszer alkalmazza.

a helyzet, a romantikában az egyéni akarat, az individuum a túlyomó az ó- és újkor műveltségi állapotának megfelelően. Alakjain a peloponnesusi háború jelleme, szaggatottság, és szenvedély¹⁾ rajzolódik le erős kinyomatban,²⁾ s ezt a megindult új áramlatot Aristophanes éles gúnyja (Békák), szent heve és erőlködése sem képes többé eredeti medrébe visszaterelni.

Aristophanest az ő komikumának derűjében látom a szellemi érettség legmagasabb fokán. Aristophanes a demokracia szabad ege alatt fejlődő, tisztán látó, öntudatosan eslekvő ember volt. Mint a periklesi kornak hive semmikép sem akart megalkudni a peloponnesusi háború viszonyaival, s ha bohózataiban az érzékiséget elnyomva fel tudott volna emelkedni Plato idealismusáig, ő lett volna korának legműveltebb embere. Felhői az ingatag sophistákat jelképezik, a Darazsak a szűrő bírák, a Madarak városa azon új állam, mely után az athéniek zilált helyzetükből vágyódtak, a Békák brekegése a silány költőknek versei.³⁾

A próza terén a demokracia gyermekével, a szónoklattal találkozunk még az ötödik és negyedik században, mely egyedül Athénben és sehol másutt ki nem fejlődhetett. Kárpótlás volt a szónoklat az elvirágzott és sóha többé fel nem virult lyrai költészetért, melynek tulajdonságait birta, hatását pótolta. Mint a lyrában az érzelem s a neki megfelelő ünnepi beszéd a bevégeztségnek olyan tökélyét érte el, melyen fölül nem emelkedhetett: ugy a szónoklatban a gondolat és kifejezés teljesen fűdik egymást, és Görögország e téren fölebb

¹⁾ Phaedra, Medea, Hekabe. — ²⁾ Orestes egység tekintetében zavart, Herc. és Herc. Fur.-ben kétfős, Andromachében hármas a cselekvény. — ³⁾ V. ö. Boeckh: Encykl. u. Methodol. stb. 637. l.

nem hatolt, azon politikai hatalomnak közege levén a szónoklat, melynek szolgálatába a jelenkori sajtó szegődött.

A próza egyéb fajai közül a történetírásnak kedvezett leginkább a demokratikus államforma, hogy helyét pótolja a divatból kiment eposnak, mely a görög nép gyermekkorában annyi századon keresztül helyettesítette a történelmet. A görögök legrégibb története a mythosokban, ünnepeikben és szent szokásaikban volt megörökítve. A hatodik században a logographusok, krónikairók mesészerű, nem megbízható kísérletei után Herodotus, a történetírás Homerosa az, ki méltó anyagot talál a följegyzésre és a „történetírás atyja” nevet joggal kiérdemeli, midőn feldolgozandó anyagát egy elv köré összpontosítja, czélra törekszik, a mi a logographusoknál nem tapasztalható. Czélja kimutatni, mint nyeli el a perzsa birodalom az ismert világ összes népeit és mint török meg az istenek irigykedése folytán ($\theta \epsilon \tilde{\omega} \nu \varphi \theta \acute{o} \nu \omicron \varsigma$) a büszke hódító gögje ($\tilde{\epsilon} \beta \rho \iota \varsigma$) a honszerető görög nép lelkesült fegyverein. Mívének vége államférfúra és a hadviselés derék ismerőjére vall.

Thukidides, az első történet-bölcsész, az ő komoly tárgyát történetíró nevére érdemes akribiával írja; a fegyverek zörgésének közepette mély értelemmel tekintve az események tömkelegébe, eszmék küzdelmét látja ott, hol a hatodik század logographusai csak fegyverek csörgését hallották volna. Történetírói mély belátása egyes személyeinek ajkaira adott beszédeiben nyilvánul.

Xsenophonban hanyatlás észlelhető, amennyiben a bölcselkedő és regényes irány felé hajlik, egyoldalulag katonai és itt-ott erkölesi oldaláról itéli meg az eseményeket.

A léleknek harmadik nyilvánulása a próza terén a bölcsészet. Belefáradván az emberi elme a természet titkainak

sikertelen vizsgálásába, a lét kérdésének megoldása végett a természetre irányzott tekintetét önelkére fordította, metaphysikai uton igyekezett feleletet adni az ion iskola meg nem fejtett kérdéseire. Több sikertelen kísérlet után¹⁾ Anaksagoras új világosságot gyujt a tudományok országában, midőn az isteni értelemről elmélkedik. Az erénytanító sophisták a skepsist, az örök változást, a subjectiv ismeretet juttatják bizonyos körökben érvényre.

A lélek evolutióját különösen azon szerencsés körülmény segítette elő a görögöknél, hogy öröklött papi kasztjok nem volt, mely, mint keleten és Egyiptusban, szigorú békókba verte volna a lelket, utját állotta volna a természetes fejlődésnek, azért ment át a görög vallás a nép műveltebb részénél költészet- és bölcsészetbe. Vallásvédelem tekintetében az állam járt el szigorúan, amennyiben a polgárnak binni kellett, legalább külsőleg, az állam isteneiben, nem volt szabad idegen isteneket tanítani s a vallást bármi módon sérteni, különben halállal bünhődött:²⁾ az egyén belső meggyőződésével azonban az állam nem törődött. Periklesről olvassuk, hogy alatta a bölcsészeti kutatás szigorúan eltiltatott, bizonyára azért, mert rombolólag hatott a nép vallására és erkölcsére.

Ezen intézkedés volt az egyetlen fék mely jóideig megővta Görögországot az elzülléstől, megőrizte az erkölcs utján és visszatartá a bomlásnak előbb-utóbb bekövetkező processusától.

A sophisma ferde alakban nyilvánuló bár, de a tapasztalt előzmények után természetes fejleménye a léleknek, a

¹⁾ Pythagoras, eleaiak. — ²⁾ Protagoras, Diagoras, a nagyhatalmú Perikles barátja. Anaksagoras, ki a néphitét akarta a babonán felül egy magasabb bölcsészeti álláspontra emelni, azonkívül medismusról vádoltatott; Aspasia, ki az előbbinek tanait terjesztette, Stilpon, Theodoros, Alkibiades, censi Prodikos, Euripides, Sokrates, Aristoteles, Theophrastus és számosan főkép a kuruzsló nők közül (V. ö. Val. Max. I. 1. 7.)

skepsis az előbbi sikertelen böleselkedésnek logikai következménye. És amint igaz, hogy a sophisták, ezek a szellemi demagogok is csak koruk gyermekei voltak, úgy való, hogy nem minden rossz származott egyedül tőlük, mint rendszeren hinni szokták. Sok rossznak gyökere a kor szellemében keresendő, melyet már akkor bármint hatalomnak is kiirtani éppen olyan lehetetlen volt, mint a ragadó folyam árjának ellenében úszni. Éreztük, hogy Athén és egész Görögország lelki életében új korszak állott be: a felvilágosodás, mely szakított a régi néphittel. Az új eszmék ferde irányának képviselője a tántorgó Alkibiades; a józan haladás Euiprides és Sokratesben lép elénk. Sokratest a régi Athén halálra ítélte, Euripides Aristophanes gúnyja elül önkéntes számkivetésbe menekült.

A sophisma — és ez előnyére legyen mondva — megdöntötte a babonás néphitet, előkészítette Görögországot a tisztultabb vallási nézetekre, mely a kereszténység föllépésekor általános óhajként nyilvánult az egész ismert világon. Arnyoldala, hogy az erkölcsöt is magával ragadta s nem tudott, nem is tudhatott újabb alapot teremteni, minekutána a hitet is az ész törvényszéke elé hurezolta:¹⁾ nem volt képes érvényre emelni a lelkiismeretbeli kötelezettséget. A sophisták által dűl meg az óhellén világ, hogy egy újnak, de gyöngébbnek adjon helyet. Érdemök az öntudat érvényre emelése, hibájok, hogy a subjectumot tették az ismeret és erkölcs fő elvévé.

A sophisták önkényszerű gazdálkodása a bölesészet birodalmában ellenhatásra hívta Sokratest, ki Homeros és Solon

¹⁾ Nichts, was vor den Richterstuhl der Sinne oder des Verstandes kommen kann, kann je Gegenstand des Glaubens — werden. F. Max. Müller: Einl. in die vergl. Religionswiss. Strassbg. 1876. 16. l.

után Görögországnak legnagyobb embere. Sokrates az ő alapos, beható ítészetével a sophisták ellenében a gyökeres tudásnak vágyát kelti fel az emberekben, a definitio és inductio útján világos ismeretekre törekszik. Szellemfejlődés szempontjából valóságos mikrokosmusa a görög szellem evolutiójának. A mint a görögök az érzéki világ kutatásától az ideáig emelkedtek, épen úgy ment át Sokrates a szobrászattól az emberi lélek képzéséhez.¹⁾ Szerinte a tudás és cselekvés azonos fogalmak: kinek tiszta ismerete van, helyesen is fog cselekedni, és ebben téved. A Sokrates erkölestanáinak nyomán járó későbbi stoikusok erénytana szerint is a bölc jó, s merev következetességökben téves irányból indulva ki azon képtelenségbe zavarodnak, hogy a rossz ember nem cselekedhetik helyesen.²⁾

De Sokrates mondásából kiérezhető a böles, ki a régi böles mondatokat s a pythagoreusok elvét állítja ismét előtérbe és az erkölcsöt veszi contemplatiója tárgyául.³⁾ Protagoras elve ellenében, mely az erkölcs és társadalmi együttélés alapját bontja meg, a böleselkedésben az erkölcsi irány megalapítója. Jeligéül vette fel, mit a delphii templom kapuja fölött olvasott, a *γρῶθι σεαυτὸν* elvét⁴⁾ és elért az ókorban elérhető legfőbb erkölcsi igazsághoz, midőn Plato Kritójában arra oktatja barátját, hogy ellenségeinket sem szabad megtorolnunk.⁵⁾ Ennél a kereszténység egy lépesővel fölebb szállva Isten trónjára emelkedett.

Az eddigiekből is látható, hogy Sokrates eredeti sub-

¹⁾ V. ö. Suidae Lex Recogn. Imm. Bekker Berl. 1854. Sokrates alatt 1001. l. — ²⁾ V. ö. Dr. A. Schwegler: Gesch. d. Griech. Philos. 1882. 392. stb. l. — ³⁾ Diog. Laërt. Prooem. X. és XIII. Ed. stereot. Tauchn. L. 1884. — ⁴⁾ Plat. Protag. XXVIII. 343. Ed. Tauchn. stereot. Lips. 1850. A gnóthi seauton Thales mondata volt, Antisthenes Pemonoënak tulajdonítja. Diog. Laërt. I. Thal. sect. 13. — ⁵⁾ c. X.

jectivismusa új utat tör, meg nem alkuszik. A vád első része, melylyel illették, igaz, ¹⁾ halála mégis inkább a körülményekben leli magyarázatát. De Sokrates tovább él az iskolában: minden következő bölcseészeti felekezet közvetlenül vagy közvetve tőle veszi eredetét, s végig luzódik rajtok az az erkölcsi szinezet, melynek alaphangulatát Sokrates adta meg, míg az újplatonismussal a kereszténységbe olvad át.

Sokratest egyetlen tanítványa értette meg, Plato, az ókor legnagyobb gondolkodója, a görögöket jellemző eszmeelviségnek (idealismus), az emelkedési váagnak netovábbja, a léleknek fölfedezője az emberben. Plato kétezerévi műveltségnek a koronája, a görög műveltség épen benne van összpontosítva, lelkében élt minden eddigi gondolkodónak ismerete, minden nagy eszmét érint a szellem világában. Célpontul elérhetetlen, a végtelen felé törekvést, az isteni tökélyt tüzi ki az embernek. S míg Sokrates egy kérdőjellel fejezi be életét, addig Plato a lélek halhatatlanságának hitével, a mint élt, csendesen szunnyad el, íróasztala mellett könyveire bajtva fejét a jól végzett munka után szeliden alszik el: de már is homlokán ragyog a túlvilágnak egy sugara, lelke az örökkévalóságban — úgy hitte — új életre ébred (Phaedo.) Valóban Plato méltán kiérdemelte a *θεῖος*; „isteni“ megtisztelő jelzőt az utókor részéről!²⁾ Legeszményibb műve a dórszinezetű Állam a Törvényekkel egyetemben a humanismus örök oszlopai lesznek.

Már Sokrates előtt kezdődött a költőknek bírálatos olvasása, Plato folytatja; utána nem volt egyéb hátra, mint a

¹⁾ L. P. W. Forchhammer: Die Athener u. Sokr. Berl. 1837. —
²⁾ Plut. Perikl. VIII. Ed. C. Sintenis, L. T. 1884.

tudomány előhírnökeinek,¹⁾ a sophistáknak ismereteit tisztázni, rendezni, kijelölni a határt, hol végződik az egyik, hol kezdődik a másik tudományág. Ezt megtette az orvosi tudományra nézve, mely a szükség miatt előbb érett meg tudományos rendszerre, Hippokrates.²⁾ A gyógyászat Apollo és ennek fia Asklepius nevéhez fűződik.³⁾ Utóbbinak leánya, vagyis az orvoslás eredménye, Hygiea, az egészség. Asklepius papjainak templomában a szó legszorosabb értelmében vallásos színezetű álmódosításokból gyűjtötték össze az orvos- és gyógytan tapasztalatait, és a papok ezen szerzeményét száz évvel Aristoteles előtt Hippokrates sietett lekötni és a szenvedő emberiség javára állandósítani. Dogmatikussá az orvostan csak Plato és Aristoteles műveinek alapján lett.

A többi tudományra nézve a synthesist elvégezte Plato jeles tanítványa, ki ezen korszakot fényesen zárja be, Aristoteles, a nagy realista, ki mesterével Platóval ellenkezőleg a különbözőből emelkedik általánosra. Aristoteles, az eddigi összes tudomány birtokosa, az emberi lélek nagy anatomusa, volt a tudományos buvárkodás megalapítója, mestere azoknak, kik tudnak, mint őt Dante nevezi.⁴⁾ Utóda mesterök nyomdokain járva tudósok inkább mint speculativ bölcészek. Művein tiszta erkölcsi érzet vonul végig. A házasságról, rabszolgákról és szegényekről korát meghaladó emberies érzélemmel gondolkodik.

¹⁾ Hippias valóságos polyhistor, a természettudományokban, mennyiségtanban és történelemben jártas. Prodikus a legbecsületesebb sophista, Sokratesnek előhírnöke, Thukididesnek tanítója, a nyelvtudományokban, főleg pedig a synonymikában buvárkodott. Protagoras, ki magát először nevezte sophistának, a beszédrészekre fordította figyelmét; általában a sophisták mesterek voltak a szóösszetételben, a nyelvtan alattak nagy haladást tén. Gorgias nagy befolyással volt az attikai szónoklatra. Thrasy-machos is inkább szónok. A francia encyclopaedisták csak epigonjai voltak a merészen újító sophistáknak. — ²⁾ Divina vir scientia. Gell. N. Att. XIX. 2. — ³⁾ Melampus, Chiron, Machaon, Podalirius. — ⁴⁾ Vidi 'l Maestro di color che sanno, — Tutti l' ammiran, tutti onor gli fanno. Div. Comm. Inf. IV. Paris, Firmin Didot Fr. 1868.

Az irodalomban a szép ideálisabb, a művészetben reálisabb alakban áll elénk. A szobrászat és a Sziciliában született, de Athénben megerősödött szónoklat legönállóbb terméke a görög szellemnek. Mint a költészet- és böleselkedésből kifejlődött tudomány, úgy a vallásból kinőtt művészet is egybevág a görög nép politikai és szellemi emelkedésével és hanyatlásával. A velők született természeti képességen kívül az éghajlat, a szép kék ég tette művészekké a görögöket. Kezdetben templomok nélkül, mint testvéreik a perzsák, a szabad ég alatt tisztelték a görögök isteneiket. Később fűződött a képzelet egyes kigyók, fák, lebkövek, (*βασιλις*), oszlopok és tuskók tiszteletéhez, melyek Daedalus művészi keze alatt már járnak, vagyis a kéz és láb elválnak a törzsöktől. Itt kezdődik a görög művészetnek köztársasági korszaka.¹⁾ De még a demokracia korában is voltak olyan szobraik (*ξόρα*), melyeket régi vallásos szokás- és tiszteletből kifolyólag festettek, cziczomáztak, öltöztettek, mint a bábukat, még etettek is. Delphiben a művészet virágzása korában is mélyebb vallásos tisztelettel illették azt a hegyes oszlopot, mely Apollót jelképezte, mint az első művészek által készített legtökéletesebb Apollo szobrokat, mert azt az őrségi vallásos ihlet csodás varázserővel vette körül.

A görög vallás és istenfogalom legkevésbé sem nyomta el a lelket reánehazedő súlyával, mint az indeknél, sőt épen emelőleg, segítőleg hatott a lelkierők kifejtésére. Ezen szelemből sarjadoztak Polygnotus festőnek vallásos és történelmi irányú képei, és a görög művészet szerencsésen ki tudott bontakozni azon nyomottfejjü ember-állati formák ábrázolásából, minőkkel keleten és Egyiptusban találkozunk. Ugyanazon szel-

¹⁾ V. ö. A. Boeckh: *Encycl. u. Method.* 417. 1.

lem, mely a természet-bölcsészettől Plato mennyországáig emelte a görögöket, engedte meg egyszersmind az anthropomorphistikus vallás követőinek, hogy lelköket ne nyügözzék le feloldhatatlan bilinesekkel, mint a keletiek, hanem az előítéleteken felülemelkedve egy olympiai Zeusban, argosi Herében vagy az akropolis parthenonjában álló Athenében szemléltesse hivei előtt az isteni tökélyt. A bölcsészet segítségével emelte a vallás a görög művészetet az értelmi érettség, idealismus azon magas fokára, hol már egy Zeus fejet száz, Apollóét kilencven foknyi arezszögben, Arest, hogy Spartából el ne szökjék, megkötözve, Nikét, (győzelem) Athénben hasonló ezélből szárnnyak nélkül,¹⁾ az ingatag Tychét (szerenese) golyón állva, Themist (jog, igazság) négyyszögletű kövön kellett a művésznek alakítani Perikles művelt századában.²⁾ Theseus templomát a tiryinsi pelasg romokkal összehasonlítva, látjuk, mennyire érezte Görögország a rhythmust. Boldog nép, melynek Homeros, maga a természet volt kanonja, melynek ránk maradt épület-omladékai, szobor-töredékei a művészet egész iskoláját foglalják magukban, és korunk műértő szellemei ezen töredékeken edzik tehetségüket, mely nekik a hallhatatlanság pantheonjában örök életet biztosít.

De a görög művészet olyan mint a köztársaság, melyben kifejlett, annak sorsához van fűzve, vele emelkedik és hanyatlik. Később az érzékiség felé hajló izlés megmértelyezven a lelkeket, azon méltóságteljes, igazán isteni nyugalom helyett mozdulataikban heves, szenvedélyes izgatottság jellemzi szobraikat. Művészeik túllépik a szép körét; gyönyörködtetni akarnak, nem fejeznek ki igazat eszményi, anya-

¹⁾ Paus. Descr. Gr. Att. 22. c. — ²⁾ V. ö. Ménard René: Az ókori művészet tört. Francziából. Budapest, 1885 37. l. stb.

giatlan szép alakban, elszakadnak a filozófiától s épen azért nem nyújtanak zavartalan élvezetet a léleknek.

A görög nevelés felerészben a zenei képzésre volt alapítva. A peloponnesusi háború után érzéki iránynak hódoló zenemesterek valóságos üzletté szoritották le a zene-művészetet és rontották meg lelke legmélyében a hajlékony ifjúságot annál biztosabban, minél könnyebben hatolnak a zene kéjtelgő hangjai a serdülő ifjak szívébe.

Mind ezen rontó körülmények dacára mégis a művészet volt azon egyetlen tér, mely a szabadság elvesztése után is minden más költői termék fölött legtovább maradt meg többé kevésbé gyönyörködtető alakban a görögöknél.¹⁾ Commodus és Diocletian korában gyors hanyatlásnak indult a szobrászat: „Szeszély és ziláltság foglalják el a harmonikus komolyság és tevékeny erély helyét.“²⁾

N. Sándor korában lazul meg a szellemi kapocs, mely eddig egy családdá füzte össze a három világrészben elszórt, különféle kormányformák alatt élő görögöket. A chaeroneai szerénsetlen leveretés és N. Sándor után a nemzetiségi érdek győz az egységes szellemen, idegenszerű színezet hatja át az új központok szellemi működését, s a mi még figyelemre méltó a hanyatlás ezen korszakában,³⁾ az a tudomány, mint előbbi költészetöknök gyümölese, a természetesen fejlődő nemzeti szellem szükséges következménye.

N. Sándor hiú álma egy egyöntetű világbirodalomról, mely az ismert három világrészre terjedjen ki, nem volt más,

¹⁾ Laokoon, Niobe, Dirke. — ²⁾ Taine: Esmény a művészetben. Ford. Harrach I. Budapest. 1879. 89. l. — ³⁾ N. Sándortól Justinianig, ki 529-ben a pogány iskolákat bezáratja.

mint egy tapasztalatlan, fiatal főnek első ábrándja. Ezt az öröklött bajt Ksenophon, Plato és Aristoteles ideális államainak leírása táplálta és érlelte meg a fiatal uralkodóban. Terve, az egész világot göröggé tenni, nem sikerült; képtelenségre alapított birodalma mindjárt halála után összeomlott, és a párharczok, melyeket halála trónörökös hiányában okvetetlenül maga után vont, nem kedveztek a csendes lelki munkálásnak. Macedónia fondorlatai és a római beavatkozás következtében létrejött aetol és achiv szövetség utolsó fellobbanása volt a hellén nemzeti öntudatnak. A később tengeri kalózkodásra vetemült aetolok 186-ban, negyven évvel később pedig már az achivok is leverettek a rómaiak által, s mikor Sulla 86-ban Kr. előtt Athént bevette és Hellas műkinészeit római fogságba hurcolta, a megritkult és elszegényedett lakosság a kifosztott országot fölemelni vagy legalább csak előbbi színvonalán is fenntartani képes nem vala. Görögország Achaja néven egy része lett a római birodalomnak s ennek reális iránya mellett a művelődésben az eszményi részt képviselte.

Görögország függetlenségének elvesztése és a szónoklat elvirágzása után a polgár nem tüntethette ki magát a politikai élet terén: annál nagyobb hévvel fordult a nobile otium, az irodalom felé, mint a mely egyedüli tevékenységi térül maradt a munkáló emberi szellemnek. De ezen a téren a görögök geniusa már megszűnt teremő lenni, minden formát kifejtett magából, mely lelkében élt, minden szójárást érvényre emelt, minek következtében alkotó ereje eltompult, kimerült. Miként a férfikort túlhaladott embereknel a képzelő tehetség elveszti eredeti fényét, játszi élénkségét, az életnek reá többé nincs érdeke: úgy a görög népnél sem volt meg az a legfőbb mozgóató, a politikai függetlenség, a hazáért való lelkesedés, mely erősebb napjaiban hullámzásban tartá azt a végtelen

tengert, a lelket, hogy mélyéből szebbnél-szebb örökfényű gyöngyöket vessen a fölszínre.

N. Sándor föllépése mindazonáltal nem tünt el nyom nélkül. A népek közül többen már az előbbi idők vagy éppen a gyarmatosítás következtében voltak előkészítve az egyenletes műveltségre, vagy mert lelkihangulatuk a hellenizmussal rokon vala, N. Sándor sürgetésére görögös műveltséget vettek fel s ezt nemzeti, individuális jellemökkel egyesítve, olyan keveréket hoztak létre, mely legtöbbet ártott a régi görög szellem fenmaradásának.

A mint a nemzeti érzületet kosmopolitismus hatja át, a vallás is, mely a görögöknél a nemzetiséggel egyenjelentőségű, elvesztette egyetemes jellegét. Delphi, a bel- és külföld által elismert hellén központ, a nemzeti egység fenntartója, Görögországnak erkölcs-vallásos öntudata, lelkiismerete, a megoszlott nemzeti érdek következtében megszűnt az új vallásos irány hangadója lenni. A vallás a művelteknél böleselkedéssé élesedik, az alsóbb osztálynál babonáságba tompul el, többé nem a kedély dolga, pompázó istenitiszteletökhöz, játékaikhoz csak a szemnek van joga.

N. Sándor halála után általános zür-zavar tapasztalható minden téren. A népek céljai elütnek egymástól, mindenütt átalakulás, rombolás és építés vehető észre határozott jellem nélkül. Birodalmak, dynastiák emelkednek ki és tűnnek el, minden épülőben, készülöben van úgy az anyagi, mint a szellemi téren. Az egyensúly megingott és még nem tudott olyan rövid idő alatt kiegyenlítődni; mint vihar után a hullám még mozgásban van, el nem simultak a habok, meg nem tisztult, ülededett a víz, hogy benne világos képet szcmlélhessünk.

Maczedónia büszkén vallja magát hellénnek és a görög eszmék előharczosának. Kisázsianak pompázó természeténét fogva a dagályosságra, virágos szónoklatra van legtöbb hajlama, és a hellenizált nemzetek is számos tudós író adnak a görög irodalomnak, kiknek nyelve azonban épen oly kevésbé görög, mint érzelmeik. Keleten Syria volt legelőször hajlandó a görög műveltség befogadására és továbbterjesztésére.¹⁾ A zsidók, ellentétben a merev, fogékonytalan Egyiptussal, jelentékeny szerepet játszanak Aleksandriában, hová ezen korszakban a szellemi fősúlypont nehezedik és itt marad mintegy kétszáz éven keresztül, azért ezen kor méltán alexandriainak nevezhető.

N. Sándor hódítása keleten egy realistikus kornak nyitotta meg kapuját; közeli érintkezésbe, összeköttetésbe hozta kelet és nyugat népeit, azok ismeretét, s ezen szellemi vásárnak központja, hol eszméiket és áruikat cserélték ki, Aleksandria vala, mely kedvező fekvésénél fogva is hivatalos volt a három világrész találkozási pontjává lenni. Az új irányból kifolyólag eddig nem tapasztalt tanulási vágy hatotta át a világot, és sok pihent, nyers erő emelkedett a műveltség magas fokára. Épen ezen mohó vágy a régi kor ismerete után vezetett sokakat tévutra. A különféle iskolák pártoskodásából kiindulva biztos alappal nem bíró anekdoták, sőt hamis művek, maradandó érték nélküli férczelmények gyártására esábitotta ezen kor a buzgó entusiastákat. Ilyen vagy még szembetűnőbb decompositio tapasztalható a görög nyelv terén is előidézőve a különféle nemzetiségi színezetek által, melyek némileg megülepvedve végre egy közös *κοινή* szójárassá minősültek.

¹⁾ V. ö. Dr. R. Nicolai: Griech. Literaturgesch. II. k. 66 stb. 1.

A központjából kikölkent szellemi élet jóval előbb alszik el, ha a Ptolomaeusok a világkereskedés központjában nem nyitnak asylymot a hontalanná vagy inkább kosmopolitikussá vált görög tudományoknak. Aleksandriában volt az óvilág első tényleges akadémiaja, bár maga a név és tartalom athéni származású. Az Aleksandriában alapított tudományos intézet volt az ógörög kor szellemi termékeinek örököse, és Aleksandria ezt a reámaradt szellemi örökséget, bár kevés újat szerzett hozzá, hiven megörizte, bőven kamatoztatta, sokáig maradt a görög irodalom utóvirágzási korszakában a tudomány raktára. Aleksandria élesztette és tartotta ébren — féltékenységet keltve — az athéni és később pergamumi, rhodusi tudós pontokat hasonló irányú szellemi működésökben, bár ezen lelki tevékenység nem terjedett tovább, mint a mult idők irodalmi termékeinek, megörzésére, azok rendezése- és értelmezésére. A teremtő, ideális kor eltűntével Aristoteles nyomán és adott útmutatása szerint a reális tudományok fejlődnek,¹⁾ de ezeknek, általán az aleksandriai kor műveltségének kutatása már kívül esik feladatunk körén.

B

23151

¹⁾ Theokritas az egye len, számbavohető teremtő költő az aleksandriai kor irodalmában.